

RAŽIŠTE-TIP SOPOTSKE KULTURE

ZORKO MARKOVIĆ

Muzej grada Koprivnice, Trg L. Brozovića 1, YU-43300 Koprivnica

Neolit Slavonije izgledao je do nedavno, najviše zahvaljujući istraživanjima S. Dimitrijevića, u općim crtama riješen i poznat. Unatrag nekoliko godina prikupljeni su, međutim, novi nalazi, koji bitno dopunjavaju poznavanje slike neolitskih kretanja i kontakata. Lokaliteti koji ukazuju na postojanje jedne, do danas nepoznate, varijante kultura neolitskoga razdoblja, zasad se nalaze samo u našičkom kraju, na samome istočnom rubu srednje Slavonije (zapadno od gornjeg toka rijeke Vuke). U središnjemu i južnom dijelu našičkog kraja nalazi se planina Krndija, čiji se obronci na sjevernoj strani spuštaju u prostranu dravsku nizinu, te je vjerojatno i sam zemljopisni položaj pogodio kontakte i križanjima različitih kulturnih izraza. Lokalitete srodne ovima valja očekivati i na okolnim neistraženim područjima, prije svega onima koja se nalaze zapadno i sjeverno od našičke općine (Orahovica, Podravska Slatina, Donji Miholjac, Valpovo). Zbog slabe istraženosti srednje i zapadne Slavonije analizu ove varijante materijalne kulture ne smatramo do kraja zaokruženom i dovršenom. Na ovome mjestu analizirat ćemo materijal s dva pouzdana i jednog nedovoljno pouzdanog lokaliteta oko Našica, na kojima se zajednički pojavljuju oznake koje su karakteristične za više različitih, ali srodnih, neolitskih kultura. Pouzdani su lokaliteti Podgorač-Ražište, Vukojevci-Vukojevačka strana, a nedovoljno pouzdan je lokalitet Vučjak Feričanački-Sadice.

1. Lokaliteti Ražište-tipa sopotske kulture

A. Iskapanje na lokalitetu Ražište kod Podgorača 1975. godine

U toku sustavnoga prikupljanja materijala nakon oranja na njivama zvanim Ražište, smještenim na sjeverozapadnim brežuljcima uz Podgorač (sl. 1), prikupljena je od 1965. godine velika količina kamenih i keramičkih nalaza.¹ Lokalitet se nalazi okružen starčevačkim nalazištima, smjerom istok-zapad je dug oko 200 m, dok je smjerom sjever-jug dug oko 150 m. Čini se da se srednje-neolitsko naselje nije sastojalo od gusto zbijenih, nego od nekoliko grupa u kojima je moglo biti više zemunica s pratećim objektima. Najviše nalaza prikupljeno je s njive Franje Markovića, te je *Zavičajni muzej Našice* (dalje: ZMN) 1965. godine poduzeo pokusno iskapanje upravo na toj njivi.² Vlasnik njive je teren s kukuruzom besplatno ustupio za iskapanje.

Zbog tehničkih poteškoća oko organizacije, a naročito zbog čestih kiša, iskapanje, koje je počelo 25. lipnja (juna), završilo je tek 2. augusta. U ekipi je, uz

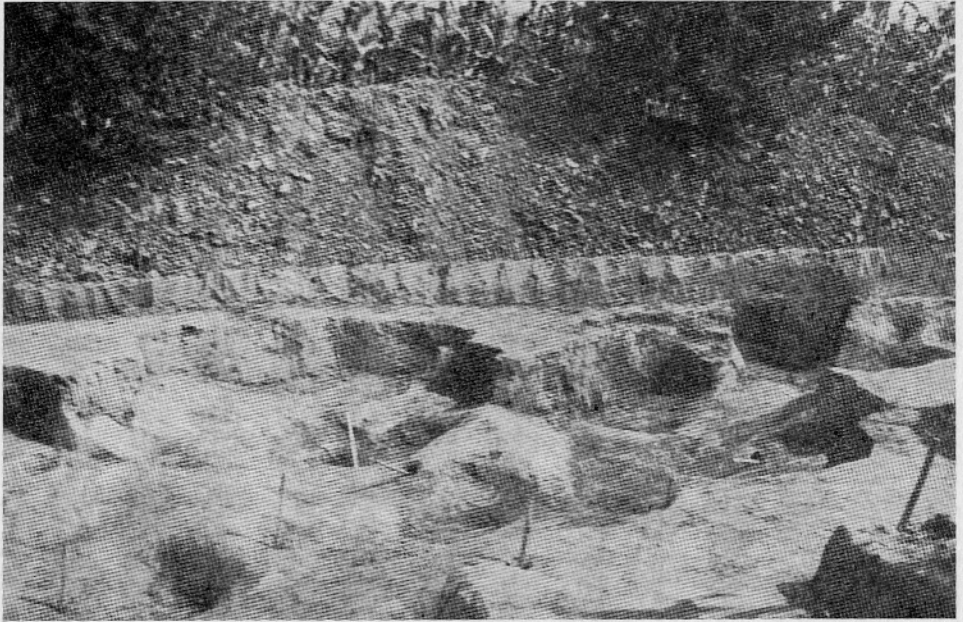
Sl. 1: Pogled na lokalitet Ražište kod Podgorača.

Abb. 1: Blick auf die Lokalität Ražište bei Podgorač.

Sl. 2: Podgorač-Ražište 1975. Jama 1.

Abb. 2: Podgorač-Ražište 1975. Grube 1.

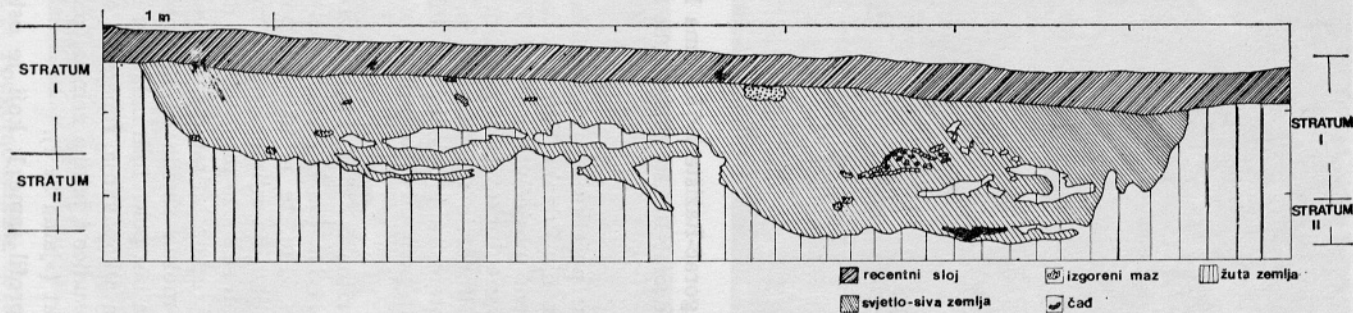
Sl. 3: Podgorač-Ražište 1975. Jama 1.

Abb. 3: Podgorač-Ražište 1975. Grube 1.

voditelja-autora ovoga rada, u početku bila Ruža Marić, tada apsolvantica arheologije u Zagrebu, a nakon nje Zdenka Venus, tada također apsolvantica arheologije. Teren su povremeno posjećivali radnici ZMN (tadašnji direktor Josip Waler i kustos-etnolog Ivana Jurković). U početku je na lokalitetu radila Povijesno-muzeološka grupa Gimnazije u Našicama, a kasnije drugi radnici. Lokalitet su posjećivali i zainteresirani pojedinci u toku cijeloga iskapanja. Svima koji su na bilo koji način pomogli iskapanje u vrlo teškim uvjetima, još jednom zahvaljujemo.

U početku je otvorena površina 5×5 m, koja je zbog situacije prvo proširena jednim dodatkom od 2×3 m (da bi se dobio cijeli profil zemunice), a kasnije dodatkom veličine 4×11 m, te je ukupna površina iskopa iznosila 75 m^2 (sl. 2, 3). Zbog redova šljiva na njivi nije bilo moguće zahvatiti manji dio završetka zemunice (sl. 5), ali se može pretpostaviti da je dio koji nedostaje vrlo malen. Na iskapanoj površini konstatirana je vrlo velika zemunica (jama 1), početak jedne jame, koja je možda služila za bacanje otpadaka ili za rad (jama 2), te jedna manja jamica bez pokretnih nalaza, u kojoj se nalazio svijetli sivi pepeo (jama A). Prilikom ukopavanja repera u tlo zasadjeno šljivama pronađeni su ulomci jedne posudice i tamna zemlja, pa se može pretpostaviti da je i tamo stajao jedan objekt («jama 3« ?).

Vertikalni sjeverozapadni profil jame 1, koji je ostavljen privremeno između sonde I i I-A, te I-B (sl. 3, 4) pokazuje slijedeću stratigrafiju: od po-

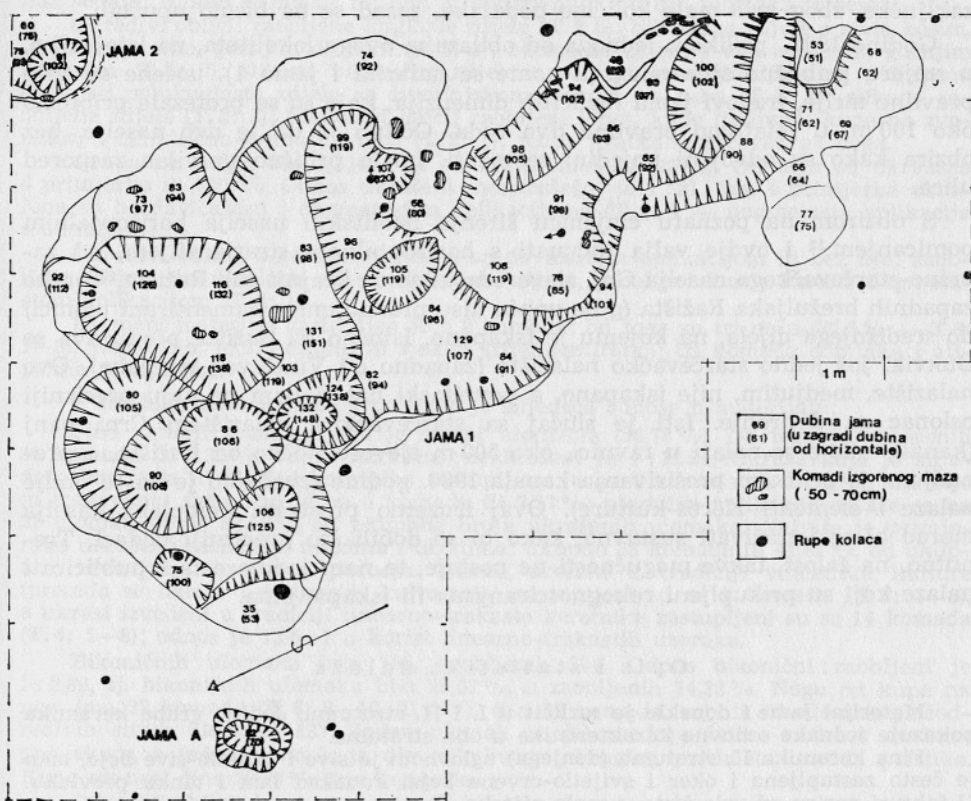

Sl. 4: Podgorač-Ražište 1975. Vertikalni profil jame 1.

Abb. 4: Podgorač-Ražište 1975. Vertikalprofil der Grube 1.

vršine do oko 25 cm je recentni sloj koji se redovito preorava, no i njega možemo uklopiti u I. stratum, koji se seže od 0 do 75 cm, odnosno, zbog nagiba zemljišta, i od 26 do 104 cm (od horizontale) u dubinu. Granica između I. i II. stratuma nije sasvim oštra, ali je ipak uočljiva po izgorenom kućnom mazu i ugljenu. Stratum II seže od 75 do 110, odnosno od 105 do 130 cm u dubinu. Ispod toga je sloj tvrde žute zemlje, u kojemu se za vrijeme iskapanja pojavljivala i voda.

Oko zemunice i u njoj pronađeni su prilično brojni tragovi kolaca-nosača krovne konstrukcije (sl. 5), što dokazuje da je zemunica imala krov, koji je dosta teško rekonstruirati zbog različitih nagiba podupirućih kolčeva. Ipak, moguće je pretpostaviti postojanje nekakve šatoraste ili kupolaste konstrukcije krova, ali i normalnog krova na dvije vode. Debljina kolčeva varira od 4 do 8 cm, a samo jedan trupac bio je nešto deblji (16 cm). Dvanaest kolčeva nalazi se unutar zemunice, šest oko nje, a tri manja nešto su udaljenija. Prema ulomcima izgorenoga maza (tj. prema profilaciji) vidljivo je da se radilo o konstruk-

Sl. 5: Podgorač-Ražište 1975. Horizontalni plan sonde I.

Abb. 5: Podgorač-Ražište 1975. Horizontalplan der Sonde I.

ciji s laganim, tj. tanjim, šibljem, premda se tu i tamo nailazilo na tragove debljih trupaca. Na južnom dijelu zemunice stajala je mala, odijeljena, jama, vjerojatno za čuvanje zaliha hrane. Velika zemunica (jama 1) nepravilna je oblika i približnih dimenzija 11 × 7 m (sl. 5), što je svrstava u red natprosječno velikih istraženih jama u sjevernoj Jugoslaviji. Približne analogije jami 1 i ovakvome tipu stanovanja možemo naći na više strana: u starčevačkoj kulturi,³ u korenovskoj kulturi (lokalitet Malo Koreново),⁴ Brezovljani-tipu sopotske kulture,⁵ butmirskoj kulturi,⁶ te u ranoj vinčanskoj kulturi.⁷ Kako je ranije naglašeno, klasična sopotska kultura ne pozna stanovanje u zemunicama.⁸ U samoj Vinči spominju se i pepelišta u naselju, jednako kao na lokalitetu Ražište.⁹ Na vinčanskom naselju Banjica konstatirano je ukapanje zemunica u redovima, slično (s ostalim objektima) kao na lokalitetu Ražište (v. dalje).¹⁰ Kako zaključuje B. Stalio, duguljaste i nepravilne zemunice vjerojatno su imale krov na dvije vode,¹¹ pa bismo slično možda smjeli zaključiti i za veliku zemunicu s Ražišta. Ulaz u jamu 1 mogao je biti samo na sjeverozapadnoj strani (sl. 5). Sudeći prema analogijama, naša zemunica s Ražišta mnogo je bliža starčevačko-korenovskom shvaćanju stanovanja. U sociološke zaključke, zbog vrlo male količine podataka, zasad se ne bismo upuštali.

Godine 1981., prilikom jednoga od obilazaka ovoga lokaliteta, na istoj njivi, u smjeru približno sjever-jug (u kome se nalazila i jama 1), uočene su vrlo pravilne mrlje, tragovi jama različitih dimenzija, koje su se protezale približno oko 100 m, u relativno pravilna dva reda. Očitno je da je ovo naselje, bez obzira kako su odvojeni pojedini segmenti, imalo prilično pravilan raspored ulica.

S obzirom na poznatu činjenicu širenja neolitskih naselja horizontalnim pomicanjem,¹² i ovdje valja računati s horizontalnom stratigrafijom, od završno-starčevačkoga naselja Gaj, sjeverozapadno uz krajnji rub Ražišta,¹³ preko zapadnih brežuljaka Ražišta (gdje uopće nisu pronađeni ornamentirani ulomci) do središnjega dijela, na kojemu je iskapano. Istočno uz Ražište produžava se Bukvik, još jedno starčevačko nalazište (zapadno od Viničevog ribnjaka). Ovo nalazište, međutim, nije iskapano, a površinski nalazi nam ne daju precizniji oslonac za datiranje. Isti je slučaj sa starčevačkim nalazištem Crni panj (kanal),¹⁴ koje se nalazi u ravnici, oko 500 m sjeveroistočno od Ražišta, a pronađeno je prilikom proširivanja kanala 1980. godine (značajno je da se ondje nalaze i elementi Körös-kulture). Ovaj izuzetno prostrani kompleks naselja morao bi se istraživati sustavno, kako bi se dobili što precizniji podaci. Trenutno, na žalost, takve mogućnosti ne postoje, te nam jedino ostaje publicirati nalaze koji su prikupljeni rekognosciranjima ili iskapanjima.

Opis i statistika nalaza

Materijal **jame 1** donekle je različit u I. i II. stratumu. Jedino gruba keramika pokazuje jednake osnovne karakteristike u oba stratuma.

Fina keramika II. stratuma (donjega) uglavnom je sive i svijetlo-sive boje, iako je često zastupljena i oker i svijetlo-crvena boja. Ponekad ima i tanku prevlaku. U fakturi varira od vrlo čiste, s malo pijeska, do one koja je puna pijeska.

Fina keramika I. stratuma (gornjega) jame 1 varira od vrlo dobro do prosječno oblikovanih primjeraka i od vrlo čiste fature do one s mnogo pijeska. Pretežno je sive boje (crno-siva sa smeđjom jezgrom, sivo-crna sa sivom jezgrom i smeđjom-

oker unutarnjom stijenkom; česta je i siva prevlaka oker jezgre), no ima i onih koje su svijetlo-crvene i imaju »starčevačku« tamnu jezgru u presjeku, ali su fino radjene.

Gledajući cjelinu, fina keramika više daje izgled prijelazno-finoga posudja, što vjerojatno ovisi i o lošoj očuvanosti. Zasad je nemoguće dijeliti je na najfiniju i prijelazno finu.

Gruba keramika oba stratuma radjena je od vrlo porozne zemlje i ima tragove usitnjena kamena (češće običnoga vapnenca) i pijeska u fakturi. Posudje ponekad djeluje kao da je sušeno, a ne pečeno. Keramika je često s unutarnje strane crne, a izvana smeđe do oker boje. Ponekad je crna, sa smeđom jezgrom. Dvobojni presjek javlja se često.

II. stratum jame 1 pokazuje slijedeće odnose u pronađenom materijalu:

Fina keramika zastupljena je sa 152 ulomka (55,07%). Od toga je ukrašenih 12 komada ili 8,35%. Odnos ukrašeni : neukrašeni iznosi 1 : 12,70. Užljebijanjem je ukrašen jedan ulomak (T. 2 : 7), plastičnim aplikacijama četiri (T. 2 : 1, 2, 4), crvenim slikanjem na oker podlozi (lako se otire) dva ulomka (T. 2 : 3, 4), mrljastim (motled) ukrasom pet ulomaka.

Bikoničnih ulomaka je 19 (T. 2 : 2, 4, 6), zaobljenih 74 (T. 2 : 1, 5, možda 3). Odnos bikonični : zaobljeni = 1 : 3,8, tj. bikoničnih primjeraka u inventaru II. stratuma jame 1 ima 20,43%, a zaobljenih 79,56%. Kupa na nozi, tj. šupljih zvonastih nogu ima sedam; rubnih ulomaka 14; dna 8; neodredivih sitnijih ulomaka trideset.

Odredivi oblici: zaobljene kuglaste zdjele (T. 2 : 5); bikonične zdjele s malo kosim, unutra ugnutim, gornjim dijelom (T. 2 : 2); bikonične zdjele s van izvijenim gornjim konusom (T. 2 : 6); slikane bikonične zdjele s vulvastom aplikacijom na prijelomu (T. 2 : 4); polukuglaste zdjele sa životinjskom glavom na rubu (T. 2 : 1); slikane zaobljene zdjele (T. 2 : 3); bikonični lonci; zaobljeni lonci; kupe (tanjuri); kupe na zvonastoj i cilindrično-zvonastoj nozi (T. 2 : 1); jedna kratka »starčevačka« noga.

Gruba keramika zastupljena je sa 124 ulomka (44,92%). Od toga su ukrašena 4 primjerka ili 3,22%. Odnos ukrašeni : neukrašeni je 1 : 31. Sva 4 primjerka ukrašena su bradavičastim i dugmetastim aplikacijama (T. 3 : 1 — dugmetasta aplikacija s udobljenjem).

Odredivi oblici: bikonične terine s bradavičastom aplikacijom ili bez nje; zaobljene terine; polukuglaste zdjele; kuglaste zdjele; zaobljeni lonci; lonci s dugmetastom aplikacijom (T. 3 : 1).

Kremeni materijal zastupljen je s 8 komada: od toga su tri noža (37,5% — T. 8 : 1—3), jedno šilo, jedno dlijeto ili sjekira (fragmentirano); tri komada odbitaka i atičkih primjeraka.

I. stratum (gornji) jame 1 pokazao je slijedeće odnose u materijalu:

Fina keramika zastupljena je sa 661 ulomkom (53,78%). Od toga je ukrašenih 55 komada ili 8,32%, odnos ukrašeni : neukrašeni je 1 : 12,01. Ukrašavanje je slijedeće: mrljasta ili motled keramika zastupljena je sa 7 komada ili 12,72%; slikanje (u tragovima) sačuvano je na 4 komada ili 7,27%; plastične aplikacije nalaze se na 21 ulomku ili na 38,18% od ukupnog broja ukrašenih ulomaka. Najviše je primjeraka ukrašeno različitim urezima i ubodima: ukupno 23 komada ili 41,81%, od ukupnog inventara ukrašenog posudja. Ukrasi urezani u tradiciji vinčanske kulture (premda se nalaze i u drugim kulturama) zastupljeni su sa 9 komada (T. 5 : 1—8), a ukrasi izvedeni u tradiciji linearno-trakaste keramike zastupljeni su sa 14 komada (T. 4 : 1—8); odnos je 1,55 : 1 u korist linearno-trakastih uzoraka.

Bikoničnih ulomaka ima 105, zaobljenih 304. Odnos bikonični : zaobljeni je 1 : 2,89, tj. bikoničnih ulomaka ima 25,67%, a zaobljenih 74,32%. Nogu od kupa na nozi ima 32 komada (T. 6 : 8—10, T. 7 : 1), dna 27 komada, rubnih 55 ulomaka, neodredivih sitnih ulomaka 137. Jedan ulomak je dio srednje velike ručke s ovalnim presjekom, a jedan ulomak je dio nekakvoga okruglog predmeta, možda plastike. Kupe na nozi čine 20,65% fine keramike.

Odredivi oblici: bikonične zdjele s kraćim okomitim vratom (T. 7 : 2, 6); bikonične zdjele s konveksnim gornjim dijelom (T. 6 : 5, T. 5 : 1); bikonične zdjele s konkavnim gornjim dijelom (T. 4 : 2, 6, T. 6 : 1); bikonična zdjela s rožastom aplikacijom (T. 7 : 4); blago bikonične zdjele; bikonične zdjelice s drškom na prijelomu (T. 6 : 4);

bikonična zdjela s cilindričnim gornjim dijelom (T. 4: 1, 3); bikonične zdjele s gornjim konusom uvučenim pod ostrim kutom (T. 4: 5, 8; T. 5: 9, 10; T. 6: 3; T. 7: 3); bikonične zdjele s izvijenim gornjim dijelom (T. 6: 7); zaobljene kuglaste zdjele; zaobljene polukuglaste zdjele; zdjele sa S-profilacijom i izvijenim rubom; zaobljene zdjele s aplikacijom u obliku životinjske glave na truhu (T. 7: 5); zaobljena mala zdjelica s prstenasto izvučenim rubom usta; bikonični lonci; zaobljeni lonci. Zdjele (zaobljene i bikonične) čine ogromnu većinu keramičkog inventara. Zastupljene su i kupe, od kojih su neke stajale na nozi. Noge od kupa na nozi su zvonaste, cilindrično-zvonaste (T. 6: 9), cilindrične (T. 6: 8), te niske starčevoidne (T. 6: 10).

Gruba keramika zastupljena je sa 568 ulomaka (53,78%), od čega je ukrašenih 20 komada ili 3,52%, tj. odnos ukrašeni : neukrašeni je 1 : 28,40. Aplikacijama je ukrašeno 13 ulomaka (T. 3: 5), prevlačenjem grančice 1, kaneliranim barbotinom jedan (T. 3: 2), otiskom prsta dva, otiskom prsta i nekakvim nepravilnim rovašenjem (?) jedan (T. 3: 3), smolom na oker podlozi jedan, grubim vertikalnim kaneliranjem jedan.

Bikoničnih ulomaka kod grube keramike ima 10 ili 3,26%, a zaobljenih 296 ili 96,73%. Odnos bikonični : zaobljeni je 1 : 29,6. Pronadjena su 24 ravna dna, 19 rubnih ulomaka, 8 ulomaka drški, te 211 sitnih, poblize neodredivih ulomaka.

Odredivi oblici: obični lonci (T. 3: 2, 4); sedam lonaca s običnom okruglom drškom između vrata i trbuha (T. 3: 7); lonci s koljenastom ručicom (T. 3: 6); polukuglaste zdjele (T. 3: 3); kuglaste zdjele; lonci sa S-profilom; veće bute; kuglaste terine; zdjelice.

Kremeni materijal I. stratuma jame 1 zastupljen je sa 164 komada. Od toga je 48 noževa — 29,2%: 28 je manjih, 20 većih, 4 prozirnica; od manjih su tri s *encocheom* i jedan približno polumjesečast, a od većih su tri jako zakrivljena. Strugala ima 17 (tri su prozirna) ili 10,3%, šila i ubadača ima 18 (jedno prozirno, jedno polumjesečasto) ili 10,9%, jezgri ima 5 ili 3,04%. Ostalih oblika ima 6 ili 3,6%: jedna strelica s urezima sa strane; dva dlijeta ili sjekire (manji ulomci), jedna »britvica«; jedna mala »pila«; jedan kameni žrvanj. Odbitaka i atipičnih primjeraka ima 70 komada ili 42,6%. Ovome stratumu svakako pribrajamo i površinski kameni materijal. Suđeci prema velikoj količini odbitaka, u jami 1 je postojala i mala radionica kremnog orudja.

Jama 2 zahvaćena je sondom 1975. godine samo u vrlo malom segmentu (sl. 6). Najveća dubina iskopanoga dijela (oko 1 m²) iznosi 91 cm od površine tla. Istočni dio jame 2 dao je 63 ulomka keramike. Osim posudja u ovoj jami nadjena je jedna mala gnjetena žličica i jedan uteg.

Fina keramika ima 36 ulomaka (40,98%), od čega je bikoničnih 4 ili 19,04% (T. 7: 7, 8), a zaobljenih 17 ili 80,9%. Odnos bikonični : zaobljeni je 1 : 4,25. Četiri ulomka su rubna, dva su dna, jedna noga kupe na nozi i jedna noga žrtvenika ili posude na više nogu. Neodredivih je 7 ulomaka.

Odredivi oblici: bikonična kupa na nozi (T. 7: 7), bikonične zdjele s ugnutim gornjim dijelom (T. 7: 8), žrtvenici ili posude na više čepastih savnutih nogu, s urezanim horizontalnim crtama (T. 7: 9), zaobljene zdjele.

Gruba keramika jame 2 zastupljena je s 25 ulomaka (59,01%). Bikoničnih oblika nema. Zaobljenih je 11 ulomaka. Rubni ulomak je jedan, dno je jedno, neodredivih je 12 ulomaka. Odredivi oblici su isključivo lonci i terine, ponekad s otiskom prsta uz rub (T. 7: 10).

Kremeni materijal u jami 2 zastupljen je s 10 komada. Dva su nožića, tri strugala, jedno šilo, četiri odbitka.

»**Jama 3**« (?) : na dubini 30—40 cm ispod površine, ispod sloja oranja, prilikom ukapanja betonskog repera u zoni zasadjenoj šljivama izbačena je tamna zemlja i više ulomaka fine crno-sive zdjelice, što možda indicira jama 3.

Površinski materijal: na ovoj njivi, kao i na susjednim njivama (vlasnici M. Vidačić, P. Gelencić, T. Mlinarić, A. Laslavić, S. Štefelić i dr.) pronadjena je veća količina neukrašenoga i ukrašenoga materijala sličnoga onome u jamama. Medjutim, može se uočiti da njive koje se nalaze sjeverozapadno od njive F. Markovića (tj. bliže kasnom starčevačkom naselju Gaj) nemaju niti jedan ornamentirani ulomak keramike, dok su ornamentirani ulomci češći upravo oko mjesta na kojemu se kopalo. Medju oblicima zastupljene su bikonične zdjele (T. 1: 4, 8), kuglaste zdjele s **motled** ukrasom (T. 1: 2), zaobljene zdjele (T. 1: 1, 6), polukuglaste zdjele (T. 1: 5, 11), čaše

(T. 1: 9), mali žrtvenici (T. 1: 10). Posebno upozoravamo na ulomak kupe sa valovitim obodom (T. 1: 7), te ulomak kupe na nozi s vertikalno urezanim linijama u donjem dijelu (T. 1: 3). Ornamentiranje je izvedeno plastičnim aplikacijama (T. 1: 1, 8), rovašenjem poput širokog žlijeba (T. 1: 6), žljebljenjem i ubadanjem ili urezivanjem (T. 1: 4, 10), te običnim urezivanjem (T. 1: 3, 8, 11). I među površinskim materijalom nalaze se ornamenti kao u jami 1, oni koji se mogu vezati uz linearno-trakaste uzore (T. 1: 3, 8, 11) ili vinčanske uzore (T. 1: 4, 10). Ostali površinski materijal spomenut je ranije.¹⁵ Među kamenim materijalom ističu se strelice i kalupaste sjekire.

B. Vukojevci-Vukojevačka strana

Godine 1977, prilikom gradnje srednje dionice šumske ceste od Vukojevaca za Vukojevački šikar, oko 2 km jugozapadno od Vukojevaca (Vukojevci su udaljeni od Našica oko 3 km istočno), pronadjeni su keramički i kreneni nalazi sličnoga tipa poput onih s Ražišta. S desne strane ceste nalazi se šumski odjel zvan Vukojevačka strana (br. 59), a s lijeve strane Žukojevačka planina (br. 60).¹⁶ Budući da je cjelovita statistika površinskih nalaza, prikupljenih tom prilikom, prikazana drugdje,¹⁷ ovdje ćemo se zadržati samo na nekoliko osnovnih karakteristika pronadjenoga materijala.

Fina keramika ima 18,3% bikoničnih primjeraka, 11,7% nogu od kupa na nozi, a ulomaka ornamentiranih urezivanjem ima 4,9%. Boja joj je pretežno siva, ima primjese pijeska u fakturi, no zna se naći i crveno-smedja prevlaka, a nekoliko primjeraka zbog gorenja ima crvenu boju.

Odrediivi oblici: bikonične zdjele s malo ugnutim gornjim dijelom (T. 8: 5, T. 9: 2), zaobljene zdjele s malo ugnutim vratom (T. 8: 6), polukuglaste zdjele (T. 9: 8), kuglaste zdjele (T. 9: 3), kupe (T. 9: 5, 6), kupe na šupljoj zvonastoj nozi (T. 8: 2), posude na šiljatim nogama (T. 8: 3), posude na čepastim nogama (T. 8: 4), zaobljeni lončići s kratkim vratom (T. 9: 7), zaobljene amfore s cilindričnim vratom (T. 8: 7, T. 9: 1), bikonične amfore s cilindričnim vratom (T. 8: 1).

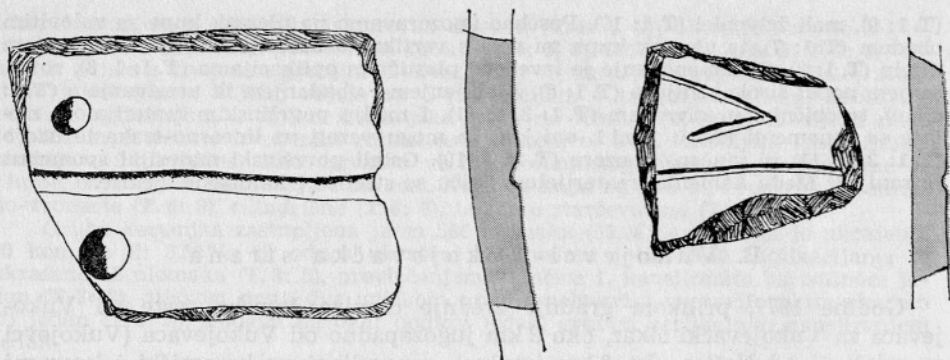
Urezani ornamenti su slijedeći: sjedeća girlanda od tri linije (T. 8: 1),¹⁸ traka od četiri horizontalne linije (T. 8: 6), linijska spirala (T. 8: 7), vertikalne trake s kapljičastim i okruglim ubodima u nizu po jedan (T. 9: 1), vertikalne trake s više kapljičastih uboda u nizu (T. 9: 4). Ostali ornamenti su slijedeći: zoomorfne aplikacije (T. 8: 5), vulvaste aplikacije (T. 9: 2), bradavičaste aplikacije, rožaste aplikacije-drške (T. 8: 1).

Gruba keramika nema bikoničnih oblika. Približno 10% otpada na kuglaste i polukuglaste zdjele. Neki lonci imali su horizontalno probušene ručke, a jedan dio ima pojačani obod (T. 9: 9). Jedino ukrašavanje izvedeno je bradavičastim aplikacijama. Boja keramike pretežno je siva, no ima i posudja oker ili smeđe boje. Kao dodatak, u fakturi se uz pijesak nalazi i usitnjeni kamen.

Kameni materijal sastoji se pretežno od kremenih noževa i strugala. Pronadjen je dio jedne uglačane kamene sjekire i dio žrvnja.

C. Vučjak Feričanački-Sadice

Već smo u uvodu naglasili da ovaj lokalitet ne možemo smatrati dovoljno pouzdanim lokalitetom Ražište-tipa. Otkrio ga je B. Kranjčev. Nalazi se na početku sela Vučjak Feričanački (oko 12 km zapadno-sjeverozapadno od Našica), na brijegu neposredno nasuprot brončanodobnoga lokaliteta Jezero.¹⁹ Ovdje je pronadjeno nekoliko keramičkih i kamenih nalaza. Jedna uglačana siva bikonična zdjela, te dva ornamentirana ulomka pripadaju neolitskom razdoblju (sl. 6). Pronađen je i jedan čekić s rupom za nasad drške, kalupasta sjekira,

Sl. 6: Vučjak Feričanački-Sadice; slučajni nalazi.

Abb. 6: Vučjak Feričanački-Sadice; Zufallsfunde.

klin, te nekoliko kremenih noževa. Jedan ulomak je crveno-smedje boje i ornamentiran je na način sopsotske kulture (sl. 6: 1).²⁰ Drugi ulomak je sive boje i ornamentiran je linearno-trakastim načinom, srodno korenovskoj kulturi (sl. 6: 2).²¹ Ovo je, naravno, premalo elemenata za ubravanje u Ražište-tip ili za izravno povezivanje, ali je zbog mješovitog materijala i istoga vremenskog horizonta bilo potrebno upozoriti na ovaj lokalitet.

2. Ostali neolitski lokaliteti u našičkom kraju

A. Lokaliteti ranoga neolita

U ranom neolitu našičkoga kraja susrećemo starčevačku kulturu. Osim tri nabrojena lokaliteta kod Podgorača (Gaj, Bukvik i Crni panj-kanal; sva tri lokaliteta okružuju lokalitet Ražište), to su još lokaliteti: Razbojište-Široko jutro,²² Polubaše-selo²³ i Našice-Ciglana (potkućnica Ul. Braće Radić 184).²⁴ Zbog manje količine karakterističnoga materijala ne bi bilo ispravno upuštati se u datiranje svih šest lokaliteta starčevačke kulture. Lokalitet Našice-Ciglana vjerojatno se može datirati na sam početak IV. stupnja (spiraloid B po S. Dimitrijeviću),²⁵ dok lokalitete Podgorač-Gaj (koji je na istočnoj i jugoistočnoj strani spojen s početnim dijelom lokaliteta Ražište) moramo datirati u puni stupanj IV.²⁶ Na ovome lokalitetu među finim posudjem nalazimo bikonične zdjele i terine, brojne zdjele na niskoj nozi, posudje slikano crnom bojom na crvenoj podlozi, ukrašavanje bradavičastim aplikacijama. Kod grubljega posudja susrećemo plastične grede (horizontalne, cik-cak, spiralu), te mnoštvo posudja ornamentiranoga kaneliranim barbotinom (horizontalno, koso, cik-cak, spiralno), kao i posudje ukrašeno običnim barbotinom.²⁷ Na lokalitetu Podgorač-Crni panj (kanal) susrećemo bradavičasti barbotin Körös-tipa, što također ukazuje na IV. stupanj.²⁸ Lokalitet Našice-Ciglana dao je vrlo veliku količinu finoga posudja, među kojim ima više slikanih primjeraka (crna boja na crvenoj podlozi, motiv trokuta i spirale), a među ostalim nalazima konstatirano

je i postojanje jednoga malog »žrtvenika«, tj. posude na više trokutastih nogu, ornamentiranog horizontalnim i mrežastim urezima.²⁹ Budući da je u Slavoniji konstatirano i postojanje ranijih stupnjeva starčevačke kulture (a i mnogo zapadnije, na lokalitetu Kaniška Iva kod Garešnice),³⁰ moguće je da neki od šest spomenutih starčevačkih lokaliteta u okolici Našice pripada i ranijim fazama ove kulture.

B. Lokaliteti srednjega i kasnog neolita

Osim tri spomenuta lokaliteta u našičkom kraju nalazimo još četiri pouzdana i jedan nedovoljno pouzdan lokalitet »čiste«, tj. klasične, sopotske kulture iz razdoblja srednjega i kasnog neolita, uglavnom bez dovoljno mogućnosti za preciznije datiranje. To su dva lokaliteta kod Vukojevaca (Pašnjak i njive sjeverno od zaselka Točak),³¹ lokalitet Razbojište-Gajnica,³² te lokalitet Donja Motičina-Groblje.³³ Nedovoljno pouzdan je lokalitet Podgorač-Lanik.³⁴ Na lokalitetu Razbojište-Gajnica nalazimo bikonične i kuglaste zdjele, te nešto kremenog orudja. Na lokalitetu Donja Motičina-Groblje pronađen je ulomak posude s urezanim cik-cak linijom i rovašenim jamicama između pregiba linije.

Kako je iz ovoga kratkog pregleda neolitskih lokaliteta oko Našice vidljivo, u našičkom kraju znamo za 6 lokaliteta ranoga neolita, te 8 lokaliteta srednjega i kasnog neolita, tj. ukupno fragmentarno poznamo 14 neolitskih lokaliteta, što je zaista relativno zadovoljavajući broj. Nedostatak je, međutim, u vrlo slaboj istraženosti tih lokaliteta. Iskapanja su provedena na lokalitetima Našice-Ciglana, Podgorač-Gaj i Podgorač-Ražište, a pouzdani su i podaci s prikupljanja nalaza prilikom zaštitnoga zahvata na lokalitetu Podgorač-Crni panj (kanal). Na žalost, ukupna površina koja je tim zaštitnim i pokusnim istraživanjima zahvaćena jedva je veća od 100 m², što je zaista izuzetno malo. Financijske prilike općine i ZMN, pak, ne daju nam zasad nadu u veća izdvajanja za istraživanja ovih lokaliteta.

3. Elementi za datiranje i karakteristike Ražište-tipa

Materijal koji možemo pripisati Ražište-tipu sopotske kulture prije svega potječe s lokaliteta Podgorač-Ražište i Vukojevci-Vukojevačka strana. Na lokalitetu Ražište ovome tipu pripisujemo materijal pronađen na površini istočnoga dijela lokaliteta (izuzimamo, dakle, najzapadniji dio lokaliteta, gdje je pronađena samo neornamentirana keramika), tj. na njivi F. Markovića i susjednim njivama. S istražene površine ovome tipu pripisujemo nalaze iz jame 2, te iz oba stratuma jame 1, pošto je jasno da se pri ovako tankim slojevima radi samo o kratkotrajnim naseobinskim stratimuma. Ovome tipu pripisujemo i sav materijal pronađen na mjestu uništenih objekata prilikom trasiranja ceste na lokalitetu Vukojevci-Vukojevačka strana. Budući da smo u dijelu teksta o lokalitetima naveli precizno što je na kojemu od ta dva lokaliteta (i na kojemu njegovu dijelu) nadjeno, ovdje ćemo navesti kompletne karakteristike ovoga

tipa, bez posebne podjele na lokalitete i bez posebnoga citiranja slikovnog materijala.

Fina keramika pretežno je sive boje, no često su zastupljene i različite nijanse (crno-siva sa smeđjom jezgrom, sivo-crna sa sivom jezgrom i smeđjom-oker unutarnjom stijenkom, a česta je i siva prevlaka oker jezgre). Češće se susreće i keramika oker ili svijetlo-crvene boje (kod ove zadnje susreće se i tamna jezgra u presjeku). Stijenke su u pravilu tanke ili su srednje debljine, nikad izrazito debele. U fakturi se nalazi pijesak, od vrlo male količine do velikog postotka. Oblikovanje varira od vrlo dobro do prosječno, pa čak i nemarno oblikovanih primjeraka.

Oblici fine keramike su slijedeći: bikonične zdjele (dvanaest varijanata), zaobljene zdjele (osam varijanata), tanjuri-kupe (tri varijante), tanjuri i zdjele na nozi (četiri varijante nogu), amfore (dvije varijante), lončići (jedna varijanta), čaše (dvije varijante), posude na više nogu (tri varijante), posude na punim šiljatim nogama (jedna varijanta).

Ornamentiranje fine keramike pozna slijedeće tehnike: urezivanje (dvije varijante), žljebljenje linija (jedna varijanta), ubadanje i zarezivanje (pet varijanata), rovašenje (dvije varijante), mrljasti efekt (vjerojatno jedna varijanta), slikanje crvenom bojom nakon pečenja (vjerojatno jedna varijanta), plastične aplikacije (četiri varijante).

Medju ornamentima izvedenima urezivanjem, žljebljenjem, rovašenjem, ubadanjem i zarezivanjem prepoznaju se ovi motivi: samostalne linije (tri varijacije), trake sastavljene od samih linija (pet varijacija), trake sastavljene od linija i uboda ili ureza (šest varijanata).

Gruba keramika radjena je od vrlo porozne zemlje i ima tragove usitnjena kamena i pijeska u fakturi. Boja joj varira od sive i oker do smeđe i crne. Često se javlja i dvobojni presjek. Oblici grube keramike su slijedeći: kuglaste i polukuglaste zdjele, terine (tri varijante), lonci (četiri varijante). Ukrašavanje je izvedeno ovim tehnikama: aplikacije (dvije varijante), barbotiniranje, otisci prsta (dvije varijante), grubo vertikalno kaneliranje, prevlačenje grančicom, premazivanje smolom na oker podlozi.

Analizirajući elemente od kojih se sastoji Ražište-tip, izdvajamo one koji nam mogu pomoći kako bismo bolje datirali ovu specifičnu kulturnu pojavu. Jedan od najkarakterističnijih ukrasa su urezane sjedeće girlande od dvije linije, koje tvore praznu traku, jednu ili više o u nizu (**T. 1: 8; T. 4: 1—4, 6—8**), a imaju analogije u kulturama linearno-trakasto-keramičkog (dalje: LTK) kompleksa,³⁵ vinčanskoj kulturi (A i B stupanj),³⁶ rijetko u sopotskoj kulturi.³⁷ Srodan ukras su sjedeće girlande od tri ili više linija (**T. 8: 1**), koje se u sličnom obliku (kao sjedeća ili viseća girlanda) javljaju u ranoj LTK Madjarske³⁸ i razvijenoj korenovskoj kulturi.³⁹ Trake od tri linije u češkoj LTK javljaju se od I. do kraja IV. stupnja.⁴⁰

Spirala od više međusobno paralelnih linija (**T. 8: 7**) poznata je u LTK-kompleksu,⁴¹ butmirskoj i danijskoj kulturi,⁴² te u Vinči B-2.⁴³ Snopovi vertikalnih paralelnih ureza u donjem dijelu posude (**T. 4: 5; možda i T. 1: 3**) javljaju se u krugu starije i mlađe LTK Slovačke.⁴⁴ Trake s jednim nizom uboda ili ureza (**T. 1: 4, 10; T. 5: 1, 8**) javljaju se u vinčanskoj kulturi (npr. Gomolava,

sloj I a—b, Supska, sloj 8),⁴⁵ te LTK u Madjarskoj i ČSSR.⁴⁶ Trake s više nizova uboda ili zarez (T. 5: 2—7) javljaju se u II. stupnju sopotske⁴⁷ i II. stupnju butmirske kulture.⁴⁸ U vinčanskoj kulturi poznate su od početka.⁴⁹ Trake u obliku meandra ili krivolinijske trake (T. 5: 6)⁵⁰ češće su u horizontu Vinče B⁵¹, a poznate su i u materijalu istovremenih madjarskih grupa LTK,⁵² te u Bicske-tipu.⁵³ Mrljasto (motled) ukrašavanje kao namjerno postignuti efekt (T. 1: 2; T. 6: 6) pojavljuje se u Brezovljani-tipu i B stupnju vinčanske kulture.⁵⁴ Crveno slikanje nakon pečenja na oker podlozi (T. 2: 3, 4) poznato je u klasičnoj sopotskoj kulturi od II. stupnja,⁵⁵ u vinčanskoj kulturi od A stupnja,⁵⁶ te u Szakálhát-kulturi.⁵⁷ Poznato je i u dva regionalna tipa: Bicske⁵⁸ i Brezovljani.⁵⁹

Razrezane (vulvaste) aplikacije (T. 2: 4; T. 9: 2) takodjer su poznate u LTK-kompleksu.⁶⁰ Aplikacije u obliku životinjskih glava koje se nalaze na sredini posude (T. 1: 1; T. 2: 2; T. 6: 3; T. 7: 4, 5) poznate su u tipovima Brezovljani i Bicske, vinčanskoj kulturi, Szilmeg-grupi i mlađjoj LTK Slovačke.⁶¹ Dugmetaste aplikacije (tj. s udubljenjem) na grubljoj keramici (T. 3: 1) poznate su u kulturama LTK-kompleksa.⁶² Zdjele sa životinjskom glavom koja gleda u unutrašnjost posude, a nalazi se na obodu (T. 2: 1) sasvim su osebujan proizvod, možda pod utjecajem vinčanskih poklopaca.⁶³ Drške s oštrom pravokutnom (koljenastom) profilacijom (T. 3: 6) javljaju se u kasnoj klasičnoj sopotskoj kulturi, ali i tipovima Brezovljani i Bicske,⁶⁴ u krugu ranih vinčanskih i najkasnijih željezovskih elemenata,⁶⁵ Szilmeg-grupi i mlađjoj LTK.⁶⁶ Rožaste drške (T. 8: 1; T. 6: 4) javljaju se u Supskoj u sloju 7,⁶⁷ u Vinči u toku Vinče B,⁶⁸ te u Bicske-tipu.⁶⁹

Valoviti obod kupa ili zdjela (T. 1: 7) ima analogije u mlađjoj LTK⁷⁰ i Lužianky-kulturi.⁷¹ Bikonične zdjele s jako izvijenim gornjim konusom (T. 6: 7; T. 7: 7) javljaju se u blagom obliku u I-B stupnju klasične sopotske kulture,⁷² a u izrazitom obliku u vinčanskoj kulturi u Bosni,⁷³ te na Gomolavi (sloj I a—b, Vinča B-2 na C) i u Supskoj (sloj 5, Vinča B-2 na C).⁷⁴ Oštro bikonične zdjele s jako ugnutim gornjim konusom (T. 4: 5, 8; T. 5: 9, 10; T. 7: 8) vinčanski su oblik (Gomolava I a—b i I b).⁷⁵ Šiljate pune noge od zdjela ili kupa na nozi (T. 8: 3) česte su u krugu srijemskih i bosanskih vinčanskih nalazišta, a datiraju se od Vinče B-1 sve do Vinče D-2.⁷⁶ Slični, ali manje šiljati, oblici poznati su i u krugu klasične sopotske kulture, od I-B stupnja.⁷⁷ »Čepaste« noge idola ili posude na više nogu, s urezanim horizontalnim linijama (T. 7: 9) poznate su iz obližnjih Samatovaca.⁷⁸ Piriformne vaze (T. 8: 1; T. 9: 1 vjerojatno) poznate su u sopotskoj kulturi II. stupnja.⁷⁹ Piriformne vaze većih dimenzija javljaju se u Vinči do 8 m, a manje se javljaju od 8 do 7,05 i 6,5 m.⁸⁰ Na Gomolavi se javljaju u sloju I a—b.⁸¹ Lonci s drškom na prijelazu iz vrata u trbuh (T. 3: 7) poznati su u Szilmeg-grupi, mlađjoj LTK, te razvijenoj Zseliz-kulturi.⁸²

Uočljiv je na oba lokaliteta i nedostatak nekih elemenata koji su pogodni za datiranje u srednju fazu sopotske kulture ili u C stupanj vinčanske kulture. To su sjekire-čekići s rupom za nasad drške, prostorno-križni kalemovi, horizontalno probušene noge od kupa na nozi, trakasta spirala s ubodima.

4. Kronološki položaj i geneza Ražište-tipa

Odmah na početku potrebno je analizirati kartu rasprostranjenosti pojedinih kultura na području Slavonije, pa i cijele sjeverne Hrvatske. U ranome neolitu ovdje nalazimo starčevačku kulturu.⁸³ Kako je ranije dokazao S. Dimitrijević, ova kultura u slavonskom prostoru traje i u vrijeme početka srednjege neolita, tj. u vrijeme trajanja većega dijela Vinče u istočnim regionima.⁸⁴ Rana vinčanska kultura u Slavoniji nije dokazana. Vinčanski nalazi prije D stupnja u Slavoniji, na žalost, nisu poznati iz zatvorenih nalaza, nego samo izrazito vinčoidni iz Samatovaca i Ervenice.⁸⁵ Kako je ranije naglašeno, sopotska kultura nastaje u vrijeme drugoga vinčanskog pritiska na prostor starčevačke kulture.⁸⁶ U zapadnijim regionima sjeverne Hrvatske (okolica Bjelovara, Pakraca i Kutine) razvija se iz starčevačkog supstrata korenovska kultura LTK-kompleksa.⁸⁷ U novije vrijeme situacija s poznavanjem nalazišta ove kulture se izmijenila: poznato je jedno nalazište u okolici Slavonske Požege (Jakšić),⁸⁸ te jedno u blizini Našica (Vučjak Feričanački-Sadice, v. sl. 6: 2), ali nije jasno radi li se o importu. Zona klasične rane sopotske kulture dopire u srednjoj Slavoniji do našičkog kraja na zapadu, točnije — zaustavlja se u okolici Djakova,⁸⁹ istočno od izvora Vuke. Nije potrebno posebno naglašavati da su rana sopotska kultura i korenovska kultura LTK-kompleksa istovremene. Nije poznata točna donja granica korenovske kulture, ali je to vrlo vjerojatno kasni I-B stupanj sopotske kulture (Vinča B-2).⁹⁰ Na prostor sjeverozapadne Hrvatske sopotska kultura se prvi puta probija u vrijeme I-B stupnja, tj. u kasnoj fazi toga stupnja (Brezovljani-tip).⁹¹ Otrprike istovremeno stvara se Bicske-tip u istočnom dijelu Transdanubije: vrlo je zanimljivo da su nalazišta toga tipa smještena uz desnu obalu Dunava, od juga do Budimpešte.⁹² Jugoistočno (s lijeve strane Dunava) nalazi se ranovinčanski lokalitet Fajsz.⁹³ U Transdanubiji se kasnije, djelovanjem različitih faktora stvara Zengövarkony-Lengyel kultura.⁹⁴ U Slovačkoj se, krajem Vinče B-2, u horizontu Sopot-Biňa-Bicske, stvara i Lužianky-kultura,⁹⁵ koja je takodjer jedan od genetskih izvora kasnijih lendjelskih kultura na tome prostoru.⁹⁶ Neki od tragova pomicanja sopotske kulture na zapad i sjeverozapad sačuvani su i u nalazištima mješovite sopotske i korenovske kulture u jugozapadnoj Madjarskoj (lokalitet Becsehely I).⁹⁷ Smatra se takodjer da i Lužianky-kultura ima genetskih veza sa sopotskom kulturom,⁹⁸ te da je sopotska kultura svojim pomicanjem uvjetovala stvaranje Brezovljani-tipa na tlu korenovske kulture LTK-kompleksa.⁹⁹ I Bicske-tip protumačen je kao rezultat sopotskog prodora.¹⁰⁰ Sopotska kultura širi se u sjevernu Bosnu takodjer krajem I-B stupnja.¹⁰¹

Sumirajući, potrebno je naglasiti da prostor južne Transdanubije i sjeverne Hrvatske u ranome neolitu pokriva starčevačka kultura.¹⁰² U srednjemu neolitu taj prostor pripada različitim kulturama LTK-kompleksa: granica LTK-kompleksa i rane sopotske kulture u prvo vrijeme je morala biti negdje oko izvora rijeke Vuke ili nešto zapadnije, na granici srednje i istočne Slavonije, odakle se proteže (vjerojatno preko Drave) do Dunava.¹⁰³ Pomicanjem vinčanske kulture prema zapadu u toku ili pred kraj Vinče B-1 vrši se pritisak na tek formiranu sopotsku kulturu, koja nešto kasnije prvi puta prodire na zapad (Brezovljani-tip), odnosno (vjerojatno zajedno s nositeljima vinčanske kulture) na sjever, duž Dunava (Bicske-tip), oba puta na teritorij koji su prije toga pokri-

vale različite kulture LTK-kompleksa. Doduše, poseban je problem i postojanje ranovinčanskog lokaliteta Fajsž na lijevoj obali Dunava. Moguće je da je dio utjecaja na Bicske-tip ipak došao iz toga (prekodunavskog) smjera.¹⁰⁴ Na taj način stvaraju se nove vrijednosti, mješavine starosjedilačkih i došljačkih elemenata (pri tome valja imati na umu da je došljački element obvezatno u manjini, te da, zapravo, razlike između sopotske kulture i kultura LTK-kompleksa vjerojatno nisu bile velike jer obje potječu iz djelomično istih genetskih osnova).

Kada se razmotri situacija kakva nam, prema stanju istraživanja, izgleda danas najvjerojatnijom, dobiva se i mogući kronološki okvir u kojemu bi, logično, trebao biti Ražište-tip. Prije svega valja obratiti pažnju na genezu elemenata od kojih se sastoji Ražište-tip. Kako je naprijed naznačeno, neki elementi mogu biti različitoga porijekla, dok za neke možemo navesti samo jedan mogući izvor. Sumarno govorimo o dva genetska izvora: kulture LTK-kompleksa na jednoj, te sopotska i vinčanska kultura na drugoj strani. Starčevačku kulturu ne uzimamo kao genetski izvor jer je sadržana u genezi kultura LTK-kompleksa i sopotske kulture,¹⁰⁵ te su analogije s nekim njezinim elementima sasvim razumljive i shvatljive posrednim putem. Vinčanske i sopotske elemente tretiramo zajedno jer ih je u ovoj fazi (a često i kasnije) gotovo nemoguće dijeliti.

Elementi preuzeti od LTK-kompleksa bili bi slijedeći: zdjele kuglastog oblika; kupe ili zdjele s valovitim obodom; lonci s drškom između vrata i trbuha; razrezane (vulvaste) aplikacije; možda i bubuljičaste aplikacije; vjerojatno koljenaste drške; trake sastavljene od nekoliko vertikalnih ili horizontalnih linija; girlande, sastavljene od dvije ili tri linije; vjerojatno linijska spirala; jedna ili više jako žljebljenih ravnih ili prelomljenih linija.

Elemente vinčanske i sopotske kulture promatramo zajedno. To su: biko-nične zdjele različitih oblika; kupe na cilindričnoj i zvonastoj nozi; piriformne vaze; zdjele ili tanjuri na šiljatim nogama; možda i crveno slikanje nakon pečenja; vjerojatno aplikacije u obliku životinjskih glava i trake s ubodima i urezima; »oltarići« na više nogu; rožaste drške.

Pogledamo li moguće analogije Ražište-tipu susrest ćemo se s vrlo velikim rasponom: dio materijala ima analogije u starčevačkoj kulturi, dok jedan dio može imati analogije čak u završno-neolitskim manifestacijama. Kako je ranije naglasio M. Garašanin, u vinčanskoj kulturi starčevačke tradicije gube se tek u toku Vinče B.¹⁰⁶ Stoga takve analogije moramo pripisati održavanju tradicija starčevačke kulture u kulturama koje su njezini »nasljednici« (LTK, sopotska, djelomice i vinčanska).¹⁰⁷ Stoga smatramo da trebamo razmatrati druge elemente i njihovo datiranje kao važnije. Manji broj analogija mogao bi ukazivati i na vrijeme Vinče A. Njima se suprotstavljaju kasniji elementi, ali i činjenica da u vrijeme Vinče A (barem u vrijeme starije Vinče A) u ovim prostorima još uvijek egzistira starčevačka kultura (Starčevo IV ili spiraloid-B stupanj),¹⁰⁸ te činjenica da u to vrijeme (do Vinče B-1) nisu dokazani vinčanski prodori (u smislu trajnih naselja) ka zapadu od matične oblasti (tj. prema zapadnom Srijemu).¹⁰⁹ Prema tome, ostaje nam raspon od završetka Vinče A do početka Vinče C kao najvjerojatniji za navedene analogije. Pri tome moramo izdvojiti najmladje elemente koji se pojavljuju u Ražište-tipu, kako bismo dobili preciznije kronološko mjesto za ovu pojavu. Ukazujemo na neko-

liko izrazito mladjih elemenata: bikonične zdjele s jako izvijenim gornjim konusom, koje se na Gomolavi javljaju u vrijeme Vinče B-2; meandarske trake s ubodima i urezima javljaju se tek u Vinči B; pune šiljate noge ne pojavljuju se nigdje prije Vinče B-1; lonci s drškom na prijelazu iz vrata u trbuh poznati su samo u mladjim kulturama LTK-kompleksa; rožaste drške na bikoničnim posudama ne javljaju se prije Vinče B; kupe i zdjele s valovitim obodom ne javljaju se prije mladje faze LTK; »koljenaste« drške javljaju se tek u Brezovljani-tipu i mladjoj LTK; mrljasto ukrašavanje takodjer se ne javlja prije horizonta Vinče B.

Nedostatak nekih elemenata takodjer je vrlo indikativan: dok Bicske- i Biña-tip u repertoaru keramičkih izradjevina imaju i prostorno-križne kalemove,¹¹⁰ oni u Ražište-tipu nisu poznati: Vinča C pozna trakastu spiralu sa žigosanjem, odnosno s ubodima,¹¹¹ no ona ne postoji u Ražište-tipu; probušene noge od kupa na nozi dolaze tek u vrijeme II. stupnja sopotske kulture,¹¹² ali u Ražište-tipu nisu prisutne. Sve ovo ukazuje na činjenicu da bismo morali Ražište-tip datirati malo ranije od početka Bicske-tipa. S. Dimitrijević smatra da početak Bicske-tipa treba datirati u završetak Vinče B-2,¹¹³ a slično istu kulturnu pojavu datiraju N. Kalicz i J. Makkay,¹¹⁴ kao i J. Pavúk.¹¹⁵ Szakálhát-, Szilmeg- i Tiszadob-grupa vremenski odgovaraju Vinči B.¹¹⁶

Zbog situacije na kompleksu lokaliteta oko Ražišta u Podgoraču (kasni starčevački lokaliteti Gaj, Crni panj, Bukvik, te očito postojanje horizontalne stratigrafije), možemo vidjeti dodir vinčanske i linearno-trakaste kulture u okviru rane, tek formirane, sopotske kulture. S obzirom na navedene analogije, Ražište-tip moramo datirati u horizont Vinče B. S obzirom na neke relativno ranije elemente smatramo da je najvjerojatnija datacija u prijelaz Vinče B-1 na B-2, tj. korigiramo svoju nedavnu dataciju u prijelaz Vinče B-2 na C,¹¹⁷ te se djelomice vraćamo prvoj dataciji.¹¹⁸ Ovako formirana varijanta sopotske kulture bila je zapravo baza za kasnije pomicanje na sjever (Bicske) i zapad (Brezovljani). Istovremeno postoji i klasična sopotska kultura na susjednom području, no ona je ornamentalno neusporedivo siromašnija od Ražište-tipa (npr. lokaliteti Otok i Klokočevik).¹¹⁹

Analizirajući LTK elemente od kojih se sastoji Ražište-tip sopotske kulture moramo uočiti da je tzv. pravih korenovskih elemenata u ovom tipu izuzetno malo: zdjele kuglaste profilacije, dugmetaste aplikacije, možda girlande od tri linije (u korenovskoj kulturi viseće), te »kaotično« urezane prelomljene linije i trake.¹²⁰ Svakako, suviše malo da bismo samo po logici stvari vezali LTK elemente u Ražište-tipu uz korenovsku kulturu, kako je to, zbog nedovoljnog poznavanja materijala, u literaturi već ranije učinjeno.¹²¹ Medjutim, isto tako ne možemo imenovati neku konkretnu kulturu LTK-kompleksa koja bi ovdje bila prisutna, tim prije što u okolini Našica i Slavonske Požege zaista u novije vrijeme nalazimo i korenovske nalaze (bez obzira radi li se možda o importu).¹²²

Medju isključivo korenovskim materijalom iz Tomašice kod Garešnice (okolica Bjelovara), premda ne raspoložemo zatvorenim nalazom, pronadjena je i jedna sjekira-čekić.¹²³ U sopotskoj kulturi sjekire-čekići s rupom za nasad drške javljaju se tek u II. stupnju (Vinča C),¹²⁴ a u samoj Vinči između 7 i 6 m.¹²⁵ U Turdašu, medjutim, koji je datiran u A i B stupanj, nalaze se i sjekire-čekići,¹²⁶ što možda svjedoči o mogućoj ranijoj dataciji ovih proizvoda

i u vinčanskoj kulturi. Moguće je zbog toga da na nalazištu u Tomašici postoje i izrazito kasni korenovski nalazi (to bi bila prava treća faza; sadašnje faze su: A-Kaniška Iva, B-1 i B-2 Malo Koreново).¹²⁷ Putem kasne korenovske kulture (Vinča B-1 na B-2) mogli su zaista biti preneseni utjecaji iz sjeverozapadnih i sjeveroistočnih zona LTK-kompleksa. Stoga, premda ne mislimo trenutno ulaziti u ovu problematiku, smatramo da podjelu S. Dimitrijevića iz 1979. godine (horizont Kaniška Iva datiran je u kasni A-2, a horizont Malo Koreново u B-1 i djelomično B-2 stupanj vinčanske kulture)¹²⁸ treba korigirati: s obzirom na analogije s gemerskom fazom,¹²⁹ horizont Kaniška Iva može se zaista datirati kao gore,¹³⁰ no pravi treći horizont (uvjetno nazvan horizont Tomašica ili Dautan; ondje se, doduše, nalazi i materijal, koji sugerira srednju fazu)¹³¹ treba datirati na kraj B-1 i veći dio B-2 stupnja vinčanske kulture.¹³²

Postavlja se i pitanje postojanja LTK nalaza s trakastim i bockanim ukrašavanjem u sjevernoj Hrvatskoj, jer bi teorijski bilo moguće da treća faza korenovske kulture pozna takvo ornamentiranje, jednako kao i neke sjeveroistočnije LTK kulture.¹³³ Na ovome mjestu također ne možemo ulaziti u problem geneze trakastog ukrašavanja, ali podsjećamo da su neki prethistoričari već ranije ukazivali da je vinčanska kultura ovu vrst ornamentiranja primila tek na području stabilizacije, a kulture LTK-kompleksa bi je poznale ranije.¹³⁴ Po E. Neustupnom se u LTK ovakve trake češće javljaju tek od treće faze.¹³⁵ Isti autor porijeklo ovome ukrašavanju traži u vinčanskoj kulturi.¹³⁶ S obzirom na teoriju o kasnijoj pojavi traka s urezima ili ubodima u LTK kulturama, možemo i kod nas pretpostaviti pronalaženje jedne takve faze, faze koja bi odgovarala 3. ili 4. fazi po E. Neustupnom, a vjerojatno bi se mogla izjednačiti s kasnom fazom korenovske kulture. Ova pitanja, međutim, ne možemo riješiti samo teorijskim putem. Zasad samo ukazujemo na jedno od mogućih rješenja za dio geneze Ražište-tipa.

Zaključno rezimirajući možemo reći da Ražište-tip sopotske kulture predstavlja miješani LTK i vinčansko-sopotski materijal u vrijeme radjanja nove kulturne pojave koja nastaje transformacijom starčevačke, sopotske kulture. Prema analizi i analogijama možemo ovu novoizdvojenu kulturnu pojavu srednjega neolita datirati u kraj B-1 i početak B-2 stupnja vinčanske kulture, tj. na kraj I-A i početak I-B stupnja sopotske kulture. Prisustvo vinčanske kulture ovdje je evidentno: utjecaji su najvjerojatnije došli podunavskim i podravskim putem, zaobišavši središnji prostor klasične sopotske kulture, zbog čega se u Ražište-tipu i ranije pojavljuje ukrašavanje urezivanjem traka s ubodima i urezima nego u klasičnoj sopotskoj kulturi. Mješovita kulturna pojava koja je nastala na ovaj način mora se okarakterizirati kao dio sopotske kulture, jer sadrži sve bitne elemente koje ta kultura posjeduje u istome trenu ili nešto kasnije: sivo i crno posudje; kupe na nozi, zvonastoj i cilindričnoj; bikonične zdjele različitih profilacija; lonce s drškom između vrata i trbuha; ornamentiranje slikanjem, urezivanjem traka s ubodima ili zarezima, kod gruboga posudja s otiscima prsta uz rub posude; ornamentiranje različitim plastičnim aplikacijama.¹³⁷ Međutim, od klasične sopotske kulture razlikuje se jednim dijelom ornamentata, bombastim zdjelama, te ranijim pojavljivanjem niza oblika i ornamentata u ovome tipu (o tome v. naprijed). Isto tako, mora se naglasiti da ovdje ne može biti govora o regionalnoj varijanti vinčanske kulture, jer su razlike prevelike. Nedostaju neke od osnovnih vinčanskih karakteristika (npr.

prosopomorfni poklopci, plastika, kaneliranje itd.). Takodjer, mora se naglasiti da ne može biti riječi o lokalnoj varijanti bilo koje kulture LTK-kompleksa, jer su razlike takodjer vrlo velike (npr. velik postotak bikoničnog posudja). Ostaje stoga jedino da Ražište-tip tretiramo kao integralni dio rane sopotske kulture, nešto raniji od Bicske-Brezovljani-Biña horizonta.

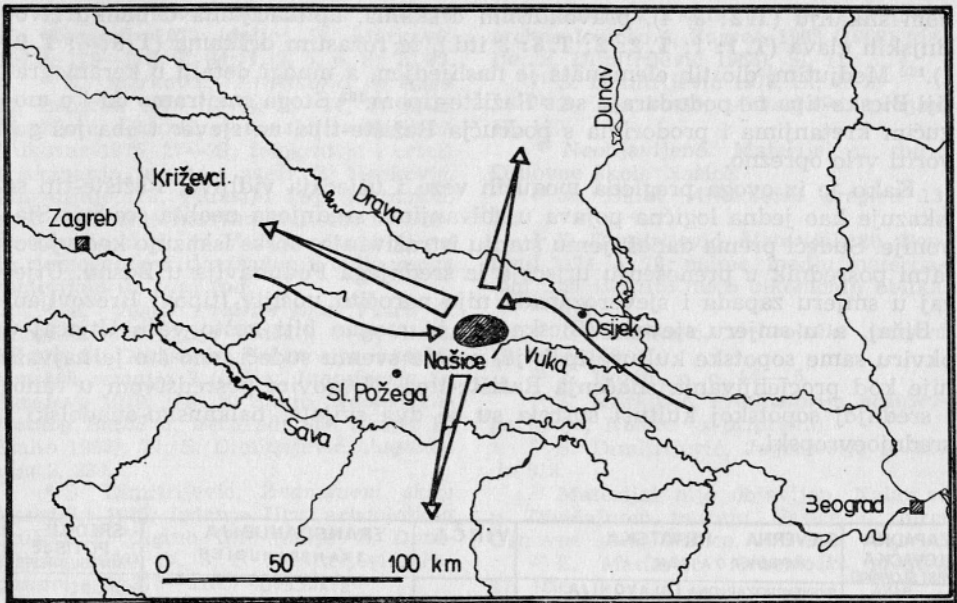
5. Položaj i značenje Ražište-tipa u razvoju neolita Karpatske kotline i sjevernog Balkana

S obzirom na relativno-kronološko mjesto koje zauzima Ražište-tip sopotske kulture, te na geografski položaj, možemo zaključiti da je riječ o zanimljivoj i značajnoj pojavi srednjega neolita, ne samo u sjevernoj Hrvatskoj nego i šire. Stoga je potrebno analizirati pojave koje su istovremeno prisutne u susjednim prostorima.

U istočnoj Slavoniji, kako je već spomenuto, u ovome razdoblju egzistira klasična rana sopotska kultura (Otok, Klokočevik, Bapska, Vinkovci-Trbušanci, Gornja Bebrina-Topolice, Sarvaš).¹²⁸ U ornamentalnom sustavu klasične sopotske kulture I. stupnja izrazito je malo ornamenata izvedenih običnim urezivanjem,¹³⁹ a malo je i ornamenata izvedeno srodnim tehnikama (žljebljenje, duborez, udubljanje).¹⁴⁰ Samo jedan ornament donekle je sličan sjedećim girlandama (Otok, I-B stupanj).¹⁴¹ Trake s ubodima ili urezima u ovome stupnju klasična sopotska kultura još nije usvojila.¹⁴² Prema današnjemu stanju istraživanja izlazi da je vinčanske i vinčoidne ukrase sopotska kultura mogla na matičnom prostoru preuzeti iz dva smjera: jedan je istočni, tj. prostor vinčanske kulture u Srijemu i Bačkoj (B. Brukner smatra da je taj prostor naseljen u vrijeme Vinče B-1 i B-2),¹⁴³ a drugi smjer je zapadni, tj. područje najistočnije srednje Slavonije, na kojemu egzistira Ražište-tip i vremenom (vjerojatno pred kraj I-B stupnja sopotske kulture, zbog kontakata i djelovanja u različitim smjerovima) gubi svoje specifične oznake utapajući se u sliku klasičnih karakteristika (lokalitet Donja Motičina kod Našica pripada vjerojatno II. stupnju).

Na prostoru koji se nalazi neposredno zapadnije od područja Ražište-tipa pronadjeni su i nalazi korenovske kulture (Vučjak Feričanački i Jakšić).¹⁴⁴ Moguće je da se na prostoru srednje Slavonije susrećemo već s korenovskim prostorom, ali je moguće da se kod ovih nalaza radi o importiranim predmetima iz područja najzapadnije Slavonije i sjeverozapadne Hrvatske.¹⁴⁵ Korenovska kultura kontaktirala je s područjem Ražište-tipa, premda po danas poznatim nalazima nema dokaza za izrazito jake kontakte. Tek nešto kasnije, prilikom formiranja Brezovljani-tipa, korenovska kultura stapa se sa sopotskom i stvara novu kulturnu pojavu.

Južni susjed Ražište-tipa je sopotska kultura u slavonskoj i bosanskoj Posavini.¹⁴⁶ Međutim, kako je ranije naglasio S. Dimitrijević, sopotska kultura prodire na bosansko područje tek krajem I-B stupnja.¹⁴⁷ U sjeveroistočnoj Bosni egzistira vinčanska kultura.¹⁴⁸ Na lokalitetu Vinogradine kod Doboja (po A. Bencu donji sloj, horizont Vinče B-2) nalazimo i ornament sjedeće girlande, sastavljen od tri urezane linije.¹⁴⁹ S. Dimitrijević je ukazao na činjenicu da je vinčanska kultura u Bosni usvojila neke tipične sopotske oblike.¹⁵⁰ Moguće je

Sl. 7: Područje rasprostiranja Ražište-tipa sopotske kulture.

Abb. 7: Verbreitungsgebiet des Ražište-Typs der Sopot-Kultur.

da je to i jedan od dokaza za širenje jednoga dijela utjecaja Ražište-tipa na jug. A. Benac je u više navrata pretpostavio utjecaje iz srednje Evrope ili Podunavlja u Bosnu,¹⁵¹ što je djelomično i dokazano u ranom butmirskom sloju lokaliteta Obre II.¹⁵² Ražište-tip bi morao biti dijelom istovremen s prvom fazom butmirske kulture.¹⁵³ Lokalitet Mujevine također ima dodirnih točaka sa sopotskom kulturom (trake s ubodima i zarezima, meandar), ali nema dovoljno karakterističnih elemenata za precizniju atribuciju.¹⁵⁴

Sjevernije od područja Ražišta nalazi se lokalitet Samatovci, s vinčoidnim i sopotskim nalazima.¹⁵⁵ U hrvatskom dijelu Baranje konstatirano je prisustvo sopotske i vinčanske kulture (na jednome lokalitetu s elementima Zengövarkony-Lengyela), ali iz kasnijeg razdoblja.¹⁵⁶ Izvan Jugoslavije, u Transdanubiji, u to vrijeme i kasnije prisutna je Zseliz-kultura,¹⁵⁷ čijim stapanjem s pridošlim sopotskim (možda i vinčanskim) elementima nastaje Bicske-tip krajem I-B stupnja.¹⁵⁸ Zbog kronološkoga položaja i sličnosti jednoga dijela materijalne kulture moguće je da je u tvorbi ovoga tipa igrao neku ulogu upravo Ražište-tip, svakako veću nego u zapadnim varijantama, Brezovljani- i Biña-tipu, te Lužianky-kulturi. Da su kontakti Ražište-tipa i Bicske-tipa mogući pokazuju npr. i ove analogije: 1. na lokalitetu Bicske postoje kupe na nozi koje odgovaraju onima s Ražišta (T. 7: 1) i Vukojevaca (T. 8: 2);¹⁵⁹ 2. na istome lokalitetu postoje dobre analogije za nekoliko oblika zdjela (T. 2: 6; T. 4: 2; T. 9: 6; približno i T. 4: 3);¹⁶⁰ 3. u Bicske-tipu postoje analogije meandarskim i kosim trakama s više nizova uboda (T. 5: 2—7);¹⁶¹ 4. također postoje analogije crve-

nom slikanju (T. 2: 3, 4), pravokutnim drškama, aplikacijama u obliku životinjskih glava (T. 1: 1; T. 2: 2; T. 6: 3 itd.), te rožastim drškama (T. 6: 4; T. 9: 1).¹⁶² Međutim, dio tih elemenata je naslijeđen, a mnogi detalji u keramografiji Bicske-tipa ne podudaraju se s Ražište-tipom.¹⁶³ Stoga smatramo da i o mogućim kretanjima i prodorima s područja Ražište-tipa na sjever treba još govoriti vrlo oprezno.

Kako je iz ovoga pregleda mogućih veza i utjecaja vidljivo, Ražište-tip se iskazuje kao jedna logična pojava u zbivanjima srednjega neolita srednje Slavonije. Sudeći prema današnjemu stanju istraživanja, on se iskazuje kao vjerojatni posrednik u prenošenju utjecaja iz srednjega Podunavlja u Bosnu. Utjecaj u smjeru zapada i sjeverozapada nije naročito uočljiv (tipovi Brezovljani i Biña), a u smjeru sjevera (Bicske-tip) bi mogao biti nešto veći. Utjecaj u okviru same sopotske kulture ipak je, prema svemu sudeći, ono što je najvažnije kod procjenjivanja značenja Ražište-tipa. Njegovim posredstvom u ranoj i srednjoj sopotskoj kulturi susrela su se dva svijeta, balkansko-anadolski i srednjoevropski.

ZAPADNA SLOVAČKA WEST SLOWAKEI	SJEVERNA HRVATSKA NORDKROATIEN		VINČA	TRANSDANUBIJA TRANSDANUBIEN	SREDNJE POTISJE MITTEL-THEISS
LBK RANA (FRÜH)	SJEVEVEROZAPADNA HRVATSKA Nordwestkroatien	SLAVONIJA SLAWONIEN	A	STARČEVO-MEDINA: KÖRÖS	KÖRÖS; SZÁTMAR
LBK KASNA (SPÁT)	STARČEVO IV ŽDRALOVI VINKOVCI			LBK RANA (FRÜH)	LBK RANA (FRÜH)
ZELIEZOVCE	I	I - A	B - 1	ZSELIZ-NOTENKOPF	SZAKÁLHÁT
	II LBK (KORENOVO)	SOPOT			
	III	I - B	B - 2		
BIÑA SOPOT LUŽIANKY	BREZOVLJANI SOPOT			↓ BICSKE - SOPOT	POTISKA
LENGYEL-I	SOPOT II ?	II'	C	LENGYEL-I	(THEISS)

Sl. 8: Relativno-kronološka tabela.

Abb. 8: Relativ-chronologische Tabelle.

Relativno-kronološki smjestili smo Ražište-tip u prijelaz Vinče B-1 na B-2 (v. sl. 8 — kronološku shemu). Apsolutna kronologija je još uvijek dosta komplicirana i neujednačena kod različitih autora. Po S. Dimitrijeviću ovaj horizont bi otprilike trebalo datirati u vrijeme oko 2900. godine p. n. e.,¹⁶⁴ po N. Kaliczu i J. Makkayu (C-14 datumi) raspon se kreće od cca 4400. do 3400. godine p. n. e.,¹⁶⁵ a po J. Pavúku i S. Šiški nešto iznad 4000. godina p. n. e.¹⁶⁶ Neujednačenosti su vrlo velike, pa pitanje apsolutne kronologije ostavljamo otvorenim do budućih, pouzdanih, pokazatelja.

¹ Z. Marković, *Arheološki pregled* 15, Beograd 1973 (dalje: Z. Marković 1973), 173—175, T. 94: 1, 2, 5, 6, 8; T. 95.

² Z. Marković, *Arheološki pregled* 17, Beograd 1975 (1976), 13—14, T. 7; Z. Marković, *Glasnik slavonskih muzeja* 29, Vukovar 1975, 27—29; fotografije i crteži s iskapanja, te ostali crteži: Z. Marković. Zahvaljujem J. Fluksiju koji je izradio sl. 5 i 7 prema nacrtima autora, D. Vargi (izradio sl. 4), te V. Kolareku koji mi je pomogao pri dovršavanju slikovnoga materijala uz ovaj rad.

³ M. Vasić, *Praistorijska Vinča* 2, Beograd 1936 (dalje Vinča:), 8—9, Sl. 8, Sl. 210; M. Garašanin, *Praistorija jugoslavenskih zemalja* 2 (dalje: *Jugoslavija* 2), Sarajevo 1979, 156; B. Stalio, *Neolit centralnog Balkana*, Beograd 1968 (dalje: B. Stalio 1968), 79; S. Dimitrijević, *Jugoslavija* 2, 239.

⁴ S. Dimitrijević, *Znanstveni skup Varaždin* 1975, Izdanja Hrv. arheološkog društva 2, Zagreb 1978 (dalje: S. Dimitrijević 1978), Sl. 3; S. Dimitrijević, *Jugoslavija* 2, 315—316.

⁵ S. Dimitrijević 1978, 81—84, Sl. 5 do 9.

⁶ A. Benac, *Jugoslavija* 2, 416—418.

⁷ B. Stalio 1968, 79—80; M. Garašanin, *Jugoslavija* 2, 153—156.

⁸ S. Dimitrijević, *Jugoslavija* 2, 270 do 271.

⁹ B. Stalio 1968, 80.

¹⁰ *ibid.*

¹¹ o. c. 80—81.

¹² npr. naselje u Smilčiću: Š. Batović, *Jugoslavija* 2, 580; naselje Obre 2: A. Benac, *Jugoslavija* 2, 415.

¹³ Z. Marković, *Arheološki pregled* 13, Beograd 1971 (1973), 16—17, T. 2—3; Z. Marković, *Arheološki pregled* 19, Beograd 1977 (1978), 139—140; Z. Marković, *Arheološki pregled* 21, Beograd 1980, 15 do 16, T. 5—6.

¹⁴ Z. Bojčić, *Glasnik slavonskih muzeja* 42, Vukovar 1981, 14—15.

¹⁵ v. bilj. 1.

¹⁶ Z. Marković-B. Kranjčev, *Arheološki pregled* 20, Beograd 1978 (1979), 17—20, T. 4—5.

¹⁷ o. c. 17—18.

¹⁸ o. c. bilj. 6, T. 4: 3. Taj ulomak je tada, najvjerojatnije, postavljen obrnuto; danas smatramo da je potrebno okrenuti crtež.

¹⁹ Z. Marković, *Glasnik slavonskih muzeja* 46, Vukovar 1982, 16—18.

²⁰ Prave analogije ne postoje. Približne analogije: S. Dimitrijević, *Sopot-*

sko-lendjelska kultura, Monographiae archaeologicae 1, Zagreb 1968 (1969) (dalje: S. Dimitrijević 1968), Sl. 11: 3, 4.

²¹ S. Dimitrijević 1978, Sl. 4: 2.

²² Z. Marković, *Arheološki pregled* 17, 170.

²³ Neobjavljeno. Materijal u zbirci Osnovne škole Našice.

²⁴ M. Bulat, *Arheološki pregled* 13, 77.

²⁵ S. Dimitrijević, *Materijali* 10, Beograd 1974, 4, 78; naime, medju materijalom ima izrazito malo bikoničnih oblika.

²⁶ *ibid.*

²⁷ Z. Marković, *Arheološki pregled* 19, 139—140.

²⁸ Z. Bojčić, o. c. 14—15.

²⁹ Z. Marković, *Prehistorija našičkoga kraja*, Našice (u pripremi).

³⁰ S. Dimitrijević, *Jugoslavija* 2, 317 do 318.

³¹ Materijal nije objavljen. Nalazi se u Zavičajnom muzeju Našice i zbirci Osnovne škole Našice.

³² Z. Marković, *Arheološki pregled* 17, 169.

³³ Z. Marković, *Arheološki vestnik* 27, Ljubljana 1976 (1977), 49.

³⁴ Z. Marković 1973, 175—176, T. 94: 7; Z. Marković, *Arheološki pregled* 19, 139.

³⁵ J. Pavúk-S. Šiška, *Slovenska arheologia* 19/2, Bratislava 1971 (dalje: J. Pavúk-S. Šiška 1971), Obr. 3: 4, 10; J. Makkay, *Alba Regia* 16, Szekesfehérvár 1978 (dalje: J. Makkay 1978), Pl. 6: 3, 4; N. Kalicz-J. Makkay, *Die Linienbandkeramik in der Grossen Ungarischen Tiefebene*, Studia archaeologica 7, Budapest 1977 (dalje: N. Kalicz-J. Makkay 1977), T. 87: 1, T. 189: 12; *Slovensko v mlađšej dobe kamenje*, Pravek Slovenška 2, Bratislava 1970 (dalje: Slovensko), T. 11, T. 12: 3 — ovdje su girlande spojene i presječene jamicama; E. Neustupný, *Archeologické rozhledy* 8/3, Praha 1956 (dalje: E. Neustupný 1956), Obr. 176: 6 (IV. stupanj LTK); J. Rataj, *Archeologické rozhledy* 8/3, Praha 1956, 321 i d., Obr. 124: 3, 18.

³⁶ M. Garašanin, *Jugoslavija* 2, T. 34: 1, 2, 4; *Vinča* 4, T. 13: 39; A. Benac, *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu — arheologija*, n. s. 19, Sarajevo 1964, 132 do 133, T. 1: 4 (Vinogradine).

³⁷ Gornji Brezovljani: neobjavljeno. Ulomak se nalazi u Gradskom muzeju Križevci; R. Dreksler-Bižić, *Zbornik Matice srpske*, ser. društ. nauka, sv. 12, Novi Sad 1956 (dalje: R. Dreksler-Bižić 1956),

- T. 4: 23 — sudeći po dršci, ovaj ulomak mogao bi pripadati kasnijim razdobljima; S. Dimitrijević 1967, T. 6: 12 (Otok B).
- ³⁸ J. Makkay 1978, Pl. 11: 4.
- ³⁹ S. Dimitrijević, *Archaeologia Iugoslavica* 10, Beograd 1969 (dalje: S. Dimitrijević 1969), T. 18: 3.
- ⁴⁰ E. Neustupný 1956, Obr. 177.
- ⁴¹ N. Kalicz-J. Makkay, *Alba Regia* 12 — 1971, Szekesfehervár 1972 (dalje: N. Kalicz-J. Makkay 1971), Abb. 3: 9; H. Quitta, *Præhistorische Zeitschrift* 38, Berlin 1960, Abb. 2: c, Abb. 14: c, Abb. 19: b, d.
- ⁴² A. Benac, Obre 2, *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu — arheologija* — n. s. 26, Sarajevo 1971 (dalje: A. Benac 1971), T. 36: 4—7, 10; T. 37: 1—9 itd.; A. Benac, *Jugoslavija* 2, T. 60: 6, 8, 9 (butmirska kultura); Š. Batović, *Jugoslavija* 2, T. 84: 8, 9, 11 (daniilska kultura).
- ⁴³ T. Bregant, *Ornamentika na neolitski keramiki v Jugoslaviji*, Ljubljana 1968 (dalje: T. Bregant 1968), Priloga 3: 130.
- ⁴⁴ J. Pavúk-S. Šiška 1971, Obr. 3: 1; *Slovensko*, T. 20: 5.
- ⁴⁵ *Vinča* 4, T. 5: 24 c, d, T. 15: 44 e, j; S. Karmanski, *Neolitski lokaliteti jugozapadne Bačke*, Odžaci 1968, T. 50: 6; M. Garašanin, *Jugoslavija* 2, T. 34: 1, T. 29: 1—4; B. Brukner, *Rad vojvodjanskih muzeja* 26, Novi Sad 1980 (dalje: B. Brukner 1980), T. 3: 1 (Gomolava); D. i M. Garašanin, *Supska-»Stublina« — praistorijsko naselje vinčanske grupe*, Beograd 1979 (dalje: D. i M. Garašanin 1979), T. 32: 5.
- ⁴⁶ N. Kalicz-J. Makkay 1977, T. 90: 1, 11, T. 128: 23, T. 62: 9; I. Rada, *Arheološke rozhledy* 33/1, Praha 1981, Obr. 7: 1.
- ⁴⁷ S. Dimitrijević, *Jugoslavija* 2, T. 48: 4, 5.
- ⁴⁸ A. Benac, *Jugoslavija* 2, T. 63: 1, 5.
- ⁴⁹ *Vinča* 4, T. 5: 24 a, f, g, h, T. 15: 44 b, c, d, g, i, j, m, T. 13: 39; S. Karmanski, o. c. T. 25: 1, 2, 4, 5, T. 31: 1—4; M. Garašanin, *Jugoslavija* 2, T. 27: 6, 27: 5, T. 29: 1—4, T. 34: 5; H. Müller-Karpe, *Handbuch der Vorgeschichte*, 2 — Jungsteinzeit, Tafeln, München 1968 (dalje: H. Müller-Karpe 1968), T. 180: 6, 22, 28, 29, 36 (Turdaş).
- ⁵⁰ Moguće je da se ovdje radi o lučnoj traci. Meandar na lokalitetu Ražište: Z. Marković 1973, T. 95: 4.
- ⁵¹ M. Garašanin, *Hronologija vinčanske grupe*, Ljubljana 1951 (dalje: M. Garašanin 1951), 35; D. i M. Garašanin 1979, 37; H. Müller-Karpe 1968, T. 181: 58 (Turdaş).
- ⁵² N. Kalicz-J. Makkay 1977, T. 31: 3, 5, 11, T. 128: 23, 24, 26 (Tiszadob i Szakalhat-grupa), T. 125: 6.
- ⁵³ N. Kalicz-J. Makkay, *Archaeologiai Értesítő* 99/1, Budapest 1972 (dalje: N. Kalicz-J. Makkay 1972), Fig. 4: 3, 5.
- ⁵⁴ S. Dimitrijević 1978, Sl. 17: 3, 5, 6; A. Benac, *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu — arheologija* — n. s. 15—16, Sarajevo 1961 (dalje: A. Benac 1961), T. 5: 1, 2, 4.
- ⁵⁵ S. Dimitrijević, *Jugoslavija* 2, 280; S. Dimitrijević 1969, T. 13: 2.
- ⁵⁶ M. Garašanin, *Jugoslavija* 2, 167 do 168.
- ⁵⁷ N. Kalicz-J. Makkay 1977, 150, T. 90: 1.
- ⁵⁸ N. Kalicz-J. Makkay 1971, 14, Abb. 3: 3—6, 9—10, 13—14, 16, 17, Abb. 5: 14—22.
- ⁵⁹ S. Dimitrijević 1978, 90, Sl. 10: 1, 2.
- ⁶⁰ H. Quitta, o. c. Abb. 11: 9, Abb. 12, Abb. 14: n, Abb. 15: n; N. Kalicz, *Mitteilungen des Archäologischen Instituts der Ungarischen Akademie der Wissenschaften* 8/9, 1978/1979, Budapest 1980 (dalje: N. Kalicz 1980), T. 9: 8, 10, T. 10: 9, T. 11: 12, 13.
- ⁶¹ S. Dimitrijević 1978, Sl. 19: 11 (Brezovljani); N. Kalicz-J. Makkay 1972, Abb. 6: 20, 21, 26 (Bicske); A. Benac 1961, T. 5: 3, 6 (Varoš 4); N. Kalicz-J. Makkay 1977, T. 176: 8; *Slovensko*, T. 12: 6.
- ⁶² S. Dimitrijević, *Jugoslavija* 2, T. 100: 8; N. Kalicz-J. Makkay 1977, T. 95: 10; J. Unger a kol., *Pohořelice-Klásterka, Studie AÚCSAV v Brne*, ročník 8/2, Praha 1980, Obr. 13: 9—11; N. Kalicz 1980, T. 4: 4, T. 9: 3, 7 itd.;
- ⁶³ npr. M. Garašanin, *Jugoslavija* 2, T. 34: 1, 2, 4.
- ⁶⁴ S. Dimitrijević 1969, T. 16: 2 (III. stupanj sopotske kulture); S. Dimitrijević 1978, Sl. 18: 8, 9 (Brezovljani); N. Kalicz-J. Makkay 1972, Abb. 6: 25, 27, Abb. 8: 7 (Bisceke-tip).
- ⁶⁵ N. Kalicz-J. Makkay 1971, Abb. 5: 11; J. Pavúk, *Slovenska archeologia* 12/1, Bratislava 1964, Abb. 1: 2, Abb. 8: 7.
- ⁶⁶ N. Kalicz-J. Makkay 1977, T. 175: 7, T. 176: 24, T. 148: 4.
- ⁶⁷ D. i M. Garašanin 1979, 38, T. 27: 6.
- ⁶⁸ M. Garašanin, *Jugoslavija* 2, Sl. 12: 12.
- ⁶⁹ N. Kalicz-J. Makkay 1972, Abb. 1: 3.
- ⁷⁰ N. Kalicz-J. Makkay 1977, T. 169: 4 a-c, 6 a-c, Tabelle 2.

- ⁷¹ Slovensko, T. 36: 3; H. Müller-Karpe 1968, T. 202: 20, 22.
- ⁷² S. Dimitrijević 1969, T. 12: 5.
- ⁷³ A. Benac 1961, Sl. 1: 2, Sl. 2: 1, Sl. 4: 2, Sl. 5: 4.
- ⁷⁴ B. Brukner 1980, T. 3: 8; D. i M. Garašanin 1979, T. 14: 4.
- ⁷⁵ B. Brukner 1980, T. 3: 1, T. 4: 4, 9.
- ⁷⁶ A. Benac 1961, Sl. 1: 5, Sl. 2: 4, Sl. 3: 4; B. Čović, *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu — arheologija* — n. s. 15—16, Sarajevo 1961, T. 7: 1, 12; B. Brukner, *Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja ANUBiH*, Sarajevo 1976, 71, T. 1: 3, T. 3: 5.
- ⁷⁷ S. Dimitrijević 1969, T. 12: 16, T. 16: 8.
- ⁷⁸ R. Dreksler-Bižić 1956, 23, T. 13: 74.
- ⁷⁹ S. Dimitrijević 1968, T. 12: 1—3.
- ⁸⁰ M. Garašanin 1951, 23, Sl. 15.
- ⁸¹ B. Brukner 1980, T. 3: 14.
- ⁸² N. Kalicz-J. Makkay 1977, T. 175: 6, 7, 23 (Szilmeg); *Slovensko*, T. 8: 1 (mladja LTK), T. 14: 8 (Zseliz).
- ⁸³ S. Dimitrijević, *Simpozij Neolit i eneolit u Slavoniji*, Vukovar 1966 (1969), 9 i d.; S. Dimitrijević, *Jugoslavija 2*, 235 i d.
- ⁸⁴ S. Dimitrijević, *Jugoslavija 2*, 241, 258.
- ⁸⁵ S. Dimitrijević 1968, 46.
- ⁸⁶ S. Dimitrijević, *Jugoslavija 2*, 294.
- ⁸⁷ S. Dimitrijević, *Opuscula archaeologica* 5, Zagreb 1961, 6 i d.; S. Dimitrijević 1969, 60 i d.; S. Dimitrijević 1978, 76 i d.; S. Dimitrijević, *Jugoslavija 2*, 309 i d.
- ⁸⁸ D. Sokač-Štimac, *Arheološki pregled* 22, Beograd 1980 (1981), 15.
- ⁸⁹ Z. Marković, *Zbornik Muzeja Dja-kovštine* 2, Djakovo 1982, 94—96, T. 1: 6—7, T. 2: 3, 5, T. 3: 1—3, 6.
- ⁹⁰ S. Dimitrijević, *Jugoslavija 2*, 330 do 331, 328.
- ⁹¹ o. c. 342—343.
- ⁹² N. Kalicz-J. Makkay 1972, Abb. 1.
- ⁹³ N. Kalicz-J. Makkay 1971, 95, Abb. 5.
- ⁹⁴ N. Kalicz-Makkay 1972, 14.
- ⁹⁵ J. Pavúk, *Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja ANUBiH*, 13/11, Sarajevo 1976 (dalje: J. Pavúk 1976), 40.
- ⁹⁶ J. Pavúk, *Slovensko*, 261.
- ⁹⁷ N. Kalicz, *Mitt. des Arch. Inst. der UAW* 7, 1977, Budapest 1978, 119—230; N. Kalicz 1980, 30, Taf. 14.
- ⁹⁸ S. Dimitrijević, *Jugoslavija 2*, 299 do 300; J. Pavúk 1976, 40—41; J. Pavúk-S. Šiška, *Archaeological Research in Slovakia*, 10th International Congress of Prehistoric and Protohistoric Sciences Mexico 1981, Nitra 1981, (dalje: J. Pavúk-S. Šiška 1981), 36.
- ⁹⁹ S. Dimitrijević, *Jugoslavija 2*, 345 do 346.
- ¹⁰⁰ N. Kalicz-J. Makkay 1972, 14.
- ¹⁰¹ S. Dimitrijević, *Jugoslavija 2*, 298.
- ¹⁰² N. Kalicz 1980, Taf. 1: Verbreitungskarte.
- ¹⁰³ Ibid.; N. Kalicz-J. Makkay 1972, Abb. 1; S. Dimitrijević, *Jugoslavija 2*, 300, 303; autor postavlja granicu kod Našica, što se može prihvatiti samo uz veliki oprez.
- ¹⁰⁴ N. Kalicz-J. Makkay 1971, 95.
- ¹⁰⁵ S. Dimitrijević, *Jugoslavija 2*, 293 do 294, 326.
- ¹⁰⁶ M. Garašanin, *Jugoslavija 2*, 165.
- ¹⁰⁷ v bilj. 68; M. Garašanin, *Jugoslavija 2*, 202—203.
- ¹⁰⁸ S. Dimitrijević, *Jugoslavija 2*, 258 do 259.
- ¹⁰⁹ o. c. 262, 294.
- ¹¹⁰ N. Kalicz-J. Makkay 1972, Abb. 4: 6—7; J. Pavúk-S. Šiška 1981, Fig. 6: 6.
- ¹¹¹ S. Dimitrijević 1969, 50, T. 7: 1, 2, 5, 6, 7, 9; M. Garašanin, *Jugoslavija 2*, 176; T. Bregant 1968, Priloga 3: 104, 162.
- ¹¹² S. Dimitrijević 1968, 43; S. Dimitrijević, *Jugoslavija 2*, 279.
- ¹¹³ S. Dimitrijević, *Jugoslavija 2*, 299 do 300.
- ¹¹⁴ N. Kalicz-J. Makkay 1971, 96; N. Kalicz-j. Makkay 1972, 14.
- ¹¹⁵ J. Pavúk 1976, 40.
- ¹¹⁶ N. Kalicz-J. Makkay 1977, Tabelle 2.
- ¹¹⁷ npr. Z. Marković-B. Kranjčev, o. c. 19; Z. Marković, *Znanstveni skup Vukovar 1981*, Izdanja Hrv. arheološkog društva, 9, Zagreb 1984, 15.
- ¹¹⁸ Z. Marković 1973, 175; Z. Marković, *Arheološki pregled* 17, 14.
- ¹¹⁹ S. Dimitrijević 1968, T. 2—3, T. 5—7.
- ¹²⁰ Kaotični urezi na Ražištu: Z. Marković 1973, T. 95: 1 — analogije približno: S. Dimitrijević 1978, Sl. 4: 2; ostalo v. naprijed.
- ¹²¹ S. Dimitrijević, *Jugoslavija 2*, 267 do 303.
- ¹²² v sl. 6 ovdje: takodjer: D. Sokač-Štimac, o. c. 15.
- ¹²³ D. Iveković, *Arheološki pregled* 8, Beograd 1966 (1968), 20, T. 4: 11; D. Iveković, *Zbornik Moslavine*, Kutina 1968, 1, 364, Sl. 67; S. Dimitrijević, *Jugoslavija 2*, 322.
- ¹²⁴ S. Dimitrijević 1968, 41.
- ¹²⁵ M. Garašanin, *Jugoslavija 2*, 175.

- ¹²⁶ H. Müller-Karpe 1968, T. 180: 51, 58—60.
- ¹²⁷ S. Dimitrijević, *Jugoslavija* 2, 318 do 320.
- ¹²⁸ o. c. 327—328.
- ¹²⁹ o. c. 325.
- ¹³⁰ o. c. 328; N. Kalicz-J. Makkay 1977, Tabelle 2.
- ¹³¹ Dautan: S. Dimitrijević, *Jugoslavija* 2, 320 (analogije sa Šarka-tipom); položaj Šarka-tipa: E. Neustupný 1956, 397, Obr. 177. (Šarka-tip predstavlja V. stupanj i paralelan je s Vinčom B-2).
- ¹³² v npr. N. Kalicz-J. Makkay 1977, Tabelle 2.
- ¹³³ N. Kalicz-J. Makkay 1977, T. 90: 1, T. 95: 3, T. 125: 6, T. 128: 21—26 itd.
- ¹³⁴ O tome v. A. Benac, *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu — arheologija* — n. s. 18, Sarajevo 1963, 33—34; A. Benac, *Jugoslavija* 2, 449—452.
- ¹³⁵ E. Neustupný 1956, 396.
- ¹³⁶ o. c. 405.
- ¹³⁷ S. Dimitrijević 1968, 31—52.
- ¹³⁸ o. c. 21—22, 29, 13, 22, 27, 28.
- ¹³⁹ o. c. 38—39, T. 6: 12, T. 7: 11.
- ¹⁴⁰ o. c. 33—34, 38—39, Sl. 4: 5, Sl. 10: 3, T. 2: 2, 5, 10, T. 3: 1, 8, 9, 12, T. 4: 4, 7, 8, T. 5: 4.
- ¹⁴¹ o. c. T. 6: 12.
- ¹⁴² S. Dimitrijević, *Jugoslavija* 2, 274 do 278.
- ¹⁴³ M. Garašanin, *Jugoslavija* 2, 146; B. Brukner-B. Jovanović-N. Tasić, *Pristorija Vojvodine*, Monumenta archaeologica 1, Novi Sad 1974, 78.
- ¹⁴⁴ D. Sokač-Štimac, o. c. 15.
- ¹⁴⁵ npr. S. Dimitrijević 1969, Verbreitungskarte, 41.
- ¹⁴⁶ A. Benac, *Studije o kamenom i bakarnom dobu u sjeverozapadnom Balkanu*, Sarajevo 1964, 40; S. Dimitrijević, *Jugoslavija* 2, 278.
- ¹⁴⁷ S. Dimitrijević, *Jugoslavija* 2, 298.
- ¹⁴⁸ A. Benac 1961, 39 i d.
- ¹⁴⁹ A. Benac, GZM 19, 1964, 130—132, T. 1: 4.
- ¹⁵⁰ S. Dimitrijević, *Jugoslavija* 2, 301 do 302.
- ¹⁵¹ A. Benac, GZM 18, 1963, 25 i d.
- ¹⁵² A. Benac 1971, 113; A. Benac, *Jugoslavija* 2, 454—455.
- ¹⁵³ A. Benac, *Jugoslavija* 2, 454—455.
- ¹⁵⁴ A. Benac, GZM 4—5, 1950, T. 2: 1—4; A. Benac, *Jugoslavija* 2, 370, 414 do 415.
- ¹⁵⁵ R. Dreksler-Bižić 1956, 2 i d.
- ¹⁵⁶ To su lokaliteti Kotlina i Kneževi Vinogradi. Zahvaljujem Z. Bojčiću iz Regionalnog zavoda za zaštitu spomenika kulture u Osijeku na informaciji i uvidu u materijal.
- ¹⁵⁷ N. Kalicz-J. Makkay 1971, Abb. 6: 1—4, Abb. 7: 1; N. Kalicz-J. Makkay 1972, 14.
- ¹⁵⁸ N. Kalicz-J. Makkay 1972, 14.
- ¹⁵⁹ o. c. Abb. 2: 6.
- ¹⁶⁰ T. 2: 6 ovdje: N. Kalicz-J. Makkay 1972, Abb. 5: 8, 20; T. 4: 2 ovdje: N. Kalicz-J. Makkay 1972, Abb. 6: 9, 11; T. 8: 6 ovdje: N. Kalicz-J. Makkay 1972, Abb. 6: 19.
- ¹⁶¹ Vjerojatni meandar: Z. Marković 1973, T. 95: 4; N. Kalicz-J. Makkay 1971, Abb. 8: 5, vjerojatno i 1.
- ¹⁶² V. bilj. 58, 61, 64, 69.
- ¹⁶³ N. Kalicz-J. Makkay 1972, Abb. 2: 7, Abb. 3: 1, Abb. 4: 4, 6, 7, Abb. 5: 1, 2, Abb. 6: 1, 2, 6, Abb. 7: 2, Abb. 8: 3, 5 itd.
- ¹⁶⁴ S. Dimitrijević, *Jugoslavija* 2, 360.
- ¹⁶⁵ N. Kalicz-J. Makkay 1977, 110—111.
- ¹⁶⁶ J. Pavúk-S. Šiška 1981, Fig. 1, 33.

DER RAŽIŠTE-TYP DER SOPOT-KULTUR

Zusammenfassung

Infolge der neu entdeckten Fundorte und Funde hat sich das Bild des Mittelneolithikums in Slawonien erheblich verändert, d. h. es scheint gegenwärtig komplizierter zu sein als früher. In der vorliegenden Abhandlung besprechen wir die neu ausgedehnte Variante der frühen Sopot-Kultur, eine Mischung von Vinča-, Sopot- und LBK-Elementen. Heute ist diese Kulturerscheinung nur in der Umgebung von Našice (östlicher Teil Zentralslawoniens, **Abb. 7**) bekannt.

Die Lokalität Podgorač-Ražište

Im Jahr 1975 wurden, nachdem einige Jahre Oberflächenmaterial gesammelt worden war,¹ in der Lokalität Ražište bei Podgorač (11 km östlich von Našice, 39 km südwestlich von Osijek, **Abb. 1**) Ausgrabungen für das Heimatmuseum Našice /Za-

vičajni muzej Našice/ durchgeführt (unter Leitung des Autors des vorliegenden Textes).² Es wurde eine Sonde im Ausmass von 75 m² gemacht und darin eine grosse Wohngrube festgestellt (Grube 1), der Ansatz einer zweiten Grube (Grube 2) und eine kleine Grube mit Aschenresten (Grube A, **Abb. 5**). Grube 1 ist ungefähr 11 m lang, während die grösste Breite 7 m beträgt; sie ist von unregelmässiger Form, und darin sowie um sie herum befinden sich Spuren von Pfosten — Trägern der Dachkonstruktion (**Abb. 2, 3, 5**). Eine derartige Wohnweise liegt näher den Starčevo-Korenovo- als den klassischen Sopot-Auffassungen^{3, 4, 5, 8}. Auf demselben Acker wurden auch unregelmässige Flecken unterschiedlicher Dimensionen festgestellt (Spuren von Gruben), und zwar in zwei relativ regelmässigen Reihen (wahrscheinlich eine Gasse). In der Lokalität zeichnet sich eine horizontale Stratigraphie ab: im westlichen Teil wurden keine ornamentierten Exemplare gefunden.

Westlich und nordwestlich liegt der spät-Starčevo Fundort Gaj¹³, östlich der Starčevo-Fundort Bukvik, nordöstlich in der Ebene hingegen der gleichfalls spät-Starčevo-Fundort Crni panj (Kanal), wo auch Körös-Import an den Tag kam.¹⁴

Das Material I (des oberen) Stratum und II (des unteren) Stratum der **Grube 1** im Fundort Ražište unterscheiden sich nicht wesentlich voneinander (**Abb. 4**). Die grobe Keramik ist aus sehr poröser Erde gefertigt und enthält in der Faktur Sand sowie zerkleinerte Steine. Die Innenseite ist häufig schwarz, die Aussenseite braun bis ockerfarben. Mitunter ist die Keramik schwarz mit braunem Kern, oft weist sie aber auch einen zweifarbenen Querschnitt auf. Die feine Keramik des II. Stratum ist überwiegend grau und hellgrau, häufig auch hellrot oder ockerfarben. Die feine Keramik des I. Stratum variiert von gut bis durchschnittlich gut geformten Exemplaren und sehr reiner Faktur bis zur Faktur mit reichlichem Sand. Sie ist vorwiegend von grauer Farbe und oft hat der ockerfarbene Kern einen grauen Überzug. Es gibt auch hellrote Keramik mit schwarzem Kern (Starčevo-Art), die jedoch dünnere Wandungen hat. Das II. Stratum führt 55,07% feine und 44,92% grobe Keramik (152 : 124 Stück). Von verzierten feinen Beispielen gibt es 8,35% (12 Stück), d. h. das Verhältnis der Verzierten: unverzierte Exemplare ist 1 : 12,70. Das Verhältnis bikonische : abgerundete ist 1 : 3,8 (bikonische Beispiele gibt es 20,43%). Hohlfüsse von Fusstellern sind mit 7 Exemplaren vertreten. Formen: kugelförmige Schüsseln (**Taf. 2: 5**), halbkugelförmige Schüsseln mit Tierkopf am Rand (**Taf. 2: 1**), bikonische Schüsseln (**Taf. 2: 2, 4, 6**), abgerundete Schüsseln (**Taf. 2: 3**), Teller auf glockenförmigem Fuss (**Taf. 7: 1**), bikonische und abgerundete Töpfe, gewöhnliche Teller. Von Verzierungen kommen die folgenden vor: vertiefte Linien (**Taf. 2: 7**), plastische Applikationen (**Taf. 2: 1, 2, 4**), rote Bemalung auf ockerfarbener Grundlage nach dem Brennen (**Taf. 2: 3, 4**), »mottled« (fleckige) Verzierung. Die grobe Keramik des II. Stratum kennt Töpfe (**Taf. 3: 1** — Knopfapplikation), Schüsseln und Terrinen. Unter dem Feuerstein-Material sind die Messer in der Überzahl (**Taf. 8: 1—3**).

Das I. Stratum der Grube 1 enthält 53,78% feine und 46,21% grobe Keramik. Bei der feinen Keramik gibt es 8,32% ornamentierte Exemplare (das Verhältnis verzierte: unverzierte ist 1 : 12,01). Bikonische Exemplare gibt es 25,67% (**Taf. 6: 8, 9, 10**). Die übrigen Formen der feinen Keramik sind: bikonische Schüsseln unterschiedlicher Profilierung (**Taf. 4: 1—3, 8; Taf. 5: 1, 9, 10; Taf. 6: 1, 3, 4, 5; Taf. 7: 2—4, 6**), abgerundete Schüsseln (**Taf. 7: 5**), Teller, kugelförmige und halbkugelförmige Schüsseln. Den Grossteil des Inventars der feinen Keramik bilden abgerundete und bikonische Schüsseln. Ornamentierung: fleckige (mottled) Keramik 12,72%; Bemalung 7,27%; plastische Applikationen 38,18%; Einschnitte und Einstiche 44,81%. In der Tradition der Vinča-Kultur ausgeführte Verzierungen sind auf 9 Exemplaren (**Taf. 5: 1—8**), Verzierungen in der LBK-Tradition hingegen auf 14 Exemplaren vertreten (**Taf. 4: 1—8**); das Verhältnis ist 1,55 : 1, zugunsten der LBK-Muster. Die grobe Keramik hat 3,52% ornamentierte Exemplare: Applikationen (**Taf. 3: 5**), kanneliertes Barbotine (**Taf. 3: 2**), Überstrich mit kleinen Zweigen, Fingerabdruck, Kerbschnitt (**Taf. 3: 3**), Harz auf Ockergrundlage, grobes vertikales Kannelieren. Bikonische Formen gibt es 3,26%, d. h. das Verhältnis bikonisch : abgerundet ist 1 : 29,6. Formen: Töpfe mit rundem Henkel zwischen Hals und Bauch (**Taf. 3: 7**), Töpfe mit knieförmigem Henkel (**Taf. 3: 6**), halbkugelförmige Schüsseln (**Taf. 3: 3**), Büten, Terrinen. Unter dem Quarzmaterial überwiegen Messer (29,2% — **Taf. 8: 4, 6—8, 10—12, 15**), vertreten sind jedoch auch Schaber (10,3% — **Taf. 8: 13**), Ahlen und Stichel (10,9%

— **Taf. 8:** 9, 14) sowie Kerne (3,04 %). Gefunden wurde auch ein Pfeil mit seitlichen Einschnitten, eine »Rasierklinge« (**Taf. 8:** 5), eine kleine »Feile«, ein Mahlstein. Zahlreich sind Abschläge (42,6 %), deshalb sind wir der Ansicht, dass man in der Grube 1 wohnte und Quarzwerkzeuge verfertigte.

Grube 2, d. h. ihr ausgehobener Teil (**Abb. 5**), enthält 40,98 % feine Keramik. Bikonische feine Exemplare gibt es 19,04 %. Formen: bikonische Fussteller (**Taf. 7:** 7), bikonische Schüsseln (**Taf. 7:** 8), Füße von Figuren oder Gefäßen auf mehreren Füßen (**Taf. 7:** 9), abgerundete Schüsseln. Bei der groben Keramik sind Töpfe, Terrinen und Schüsseln mit Fingerabdrücken am Mundrand vertreten (**Taf. 7:** 10).

Unter dem Oberflächenmaterial befinden sich bikonische Schüsseln (**Taf. 1:** 4, 8), kugelförmige Schüsseln (**Taf. 1:** 2), halbkugelförmige Schüsseln (**Taf. 1:** 5, 11), abgerundete Schüsseln (**Taf. 1:** 1, 6), Becher (**Taf. 1:** 9), kleine Opferaltäre (**Taf. 1:** 10), Teller mit gewelltem Rand (**Taf. 1:** 7), Fussbecher (**Taf. 1:** 3). Ornamentierung: fleckiges (mottled) Ornament (**Taf. 1:** 2), plastische Applikationen (**Taf. 1:** 1, 8), kerbschnittähnliche Kannelüren (**Taf. 1:** 6), Ornamente aus dem Vinča-Kreis (**Taf. 1:** 4, 10), sowie Ornamente aus dem LBK-Kreis (**Taf. 1:** 3, 8, 11). Unter dem Steinmaterial fallen auf Pfeile und Schuhleistenbeile.

Lokalität Vukojevci—Vukojevačka strana

Dieser Fundort wurde im Jahr 1977 anlässlich des Baues der Forststrasse entdeckt (Vukojevci liegt 3 km östlich von Našice). Die feine Keramik weist 18,3 % bikonische Exemplare auf, 11,7 % Fussteller und 4,9 % mit Einschnitten verzierter Beispiele. Sie ist überwiegend grau, man trifft jedoch auch auf rotbraune. Formen: bikonische Schüsseln unterschiedlicher Profilierungen (**Taf. 8:** 5; **Taf. 10:** 2); abgerundete Schüsseln (**Taf. 8:** 6); kugelförmige Schüsseln (**Taf. 9:** 3), halbkugelförmige Schüsseln (**Taf. 9:** 8); Teller (**Taf. 9:** 5, 6); Teller auf hohlem glockenförmigem Fuss (**Taf. 8:** 2); Gefäße auf spitzen Füßen (**Taf. 8:** 3); Gefäße auf zapfenförmigen Füßen (**Taf. 8:** 4); Töpfchen mit kurzem Hals (**Taf. 9:** 7); abgerundete Amphoren (**Taf. 8:** 7; **Taf. 10:** 1); bikonische Amphoren (**Taf. 8:** 1). Die Ornamentierung besteht aus plastischen zoomorphen Applikationen (**Taf. 8:** 5), zerschnittenen »vulva« Applikationen (**Taf. 9:** 2), Blumenapplikationen (**Taf. 8:** 9), Warzenapplikationen sowie aus Einschnitten. Eingeschnittene Ornamente sind: »sitzende« Girlande aus drei Linien (**Taf. 8:** 1), Band aus vier horizontalen Linien unter dem Mundrand (**Taf. 8:** 6), Linienspirale (**Taf. 8:** 7), vertikale Bänder mit tropfenförmigen und runden, in einer Reihe angeordneten Einstichen (**Taf. 9:** 4). Unter der groben Keramik machen etwa 10 % kugel- und halbkugelförmige Schüsseln aus. Einige Töpfe haben eine verstärkte Peripherie (**Taf. 9:** 9) und ihre einzige Verzierung sind Warzenapplikationen. Sie sind grau, ockerfarben oder braun. Unter dem Steinmaterial erscheinen Quarzmeser, Schaber, das Fragment eines Steinbeils, ein Mahlsteinfragment.

Lokalität Vučjak Feričanački—Sadice

Dieser Fundort liegt 12 km westlich von Našice. Gefunden wurden zwei ornamentierte Fragmente: eines mit Ornament in der Tradition der Sopot-Kultur (**Abb. 6:** 1),²⁰ das zweite in der Tradition der Korenovo-Kultur (**Abb. 6:** 2).²¹ Dieser Fundort kann dem Ražište-Typ nicht ganz einwandfrei zugeschrieben werden.

Die übrigen neolithischen Fundorte um Našice

In der Umgebung von Našice befinden sich 6 Fundorte der Starčevo-Kultur des Frühneolithikums (Podgorač—Gaj, Podgorač—Bukvik, Podgorač—Crni panj, Razbojište—Široko jutro,²² Polubaše—selo, Našice—Ciglana²⁴) sowie 5 Fundorte der Sopot-Kultur (vermutlich der klassischen) des Mittel- und Spätneolithikums (Vukojevci—Pašnjak, Vukojevci—Kelešinac, Razbojište—Gajnica,²² Donja Motičina—Grobje,²³ Podgorač—Lanik²⁴). Doch sind sehr wenige Fundorte erforscht.

Die charakteristischen Merkmale des Ražište-Typs

Aus den angeführten Fundorten schreiben wir dem Ražište-Typ das Fundgut aus Vukojevci sowie aus Ražište zu (nur aus dem zentralen und östlichen Teil dieser Lokalität). Hier seien die kompletten Charakteristiken dieser kulturellen Mischerscheinung angeführt. Die feine Keramik ist überwiegend grau, doch kommen auch unterschiedliche Nuancen dieser Farbe sowie ockerfarbene und hellrote Exemplare vor. Die Ausgestaltung variiert von sehr gut bis durchschnittlich und nachlässig geformten Stücken. Die bikonischen Schüsseln sind mit 12 Varianten vertreten (**Taf. 1:** 4, 8; **Taf. 2:** 2, 4, 6; **Taf. 4:** 1—3, 5, 8; **Taf. 5:** 1, 9, 10; **Taf. 6:** 1, 3—5, 7; **Taf. 7:** 2, 3, 6, 8; **Taf. 8:** 5; **Taf. 9:** 2); die abgerundeten Schüsseln weisen 8 Varianten auf: (**Taf. 1:** 1, 2, 5, 11; **Taf. 2:** 1, 3, 5; **Taf. 7:** 5; **Taf. 8:** 6; **Taf. 9:** 3, 8); die Teller vertreten 3 Varianten (**Taf. 1:** 5, 7; **Taf. 7:** 7; **Taf. 9:** 5, 6); die Teller und Schüsseln auf Füßen, d. h. die Füße, sind durch 4 Varianten vertreten (**Taf. 6:** 8—10; **Taf. 8:** 2); die Amphoren haben 2 Varianten (**Taf. 8:** 1, 7; **Taf. 9:** 1), die Töpfchen 1 Variante (**Taf. 9:** 7), die Becher 2 Varianten (**Taf. 1:** 9; **Taf. 6:** 2); die Gefäße auf mehreren Füßen weisen 3 Varianten auf (**Taf. 1:** 10; **Taf. 7:** 9; **Taf. 8:** 4); die Gefäße mit spitzen, voll ausgeführten Füßen sind in einer Variante anwesend (**Taf. 8:** 3).

Die Ornamentierungstechniken sind: Einschnitte (**Taf. 1:** 3, 4, 8, 11; **Taf. 4:** 1—8; **Taf. 5:** 1—3, 5—8; **Taf. 7:** 9; **Taf. 8:** 1, 6, 7; **Taf. 9:** 1, 4); Kannelieren (**Taf. 1:** 4, 10; **Taf. 2:** 7; **Taf. 5:** 4; **Taf. 9:** 4); Einstiche und Einritze (**Taf. 1:** 4, 10; **Taf. 2:** 4; **Taf. 5:** 1—3, 5—8; **Taf. 9:** 1, 2, 4); Kerbschnitt (**Taf. 1:** 6; **Taf. 5:** 4); fleckiger (mottled) Effekt (**Taf. 1:** 2; **Taf. 6:** 6); Bemalung mit roter Farbe nach dem Brennen (**Taf. 2:** 3, 4); plastische Applikationen (**Taf. 1:** 1, 8; **Taf. 2:** 1, 2, 4; **Taf. 4:** 5; **Taf. 5:** 1, 5; **Taf. 6:** 3, 4; **Taf. 7:** 3—5; **Taf. 8:** 1, 5; **Taf. 9:** 2). Die ornamentalen Motive der durch Einschnitte, Kannelieren, Kerbschnitt, Einstechen und Einritzen ausgeführten Verzierungen sind folgende: selbständige Linien (**Taf. 1:** 6; **Taf. 2:** 4, 7; **Taf. 9:** 2); aus Linien zusammengesetzte Bänder: vertikale (**Taf. 1:** 3; **Taf. 4:** 5), horizontale (**Taf. 7:** 9; **Taf. 8:** 6), »sitzende« Girlanden (**Taf. 1:** 8; **Taf. 4:** 1—4, 6—8; **Taf. 8:** 8), »hängende« Girlande (**Taf. 1:** 11), Linienspirale (**Taf. 8:** 7), aus Linien und Einstichen oder Einritzen zusammengesetzte Bänder; vertikale (**Taf. 1:** 4; **Taf. 9:** 1, 4), horizontale (**Taf. 1:** 10; **Taf. 5:** 8), schräge (**Taf. 5:** 1—5, 7), bogenförmige (**Taf. 5:** 6), mäanderförmige.

Bei der groben Keramik, deren Farbe von Grau und Ocker bis Braun und Schwarz variiert (oft kommt auch der zweifarbene Querschnitt vor) sind folgende Formen vertreten: kugel- und halbkugelförmige Schüsseln (**Taf. 3:** 3), 3 Varianten von Terrinen, 4 Varianten von Töpfen (**Taf. 3:** 1, 2, 4, 6, 7; **Taf. 9:** 9). Die Verzierungs-techniken sind: plastische Applikationen (**Taf. 3:** 1, 5); kanneliertes Barbotine (**Taf. 3:** 2); Fingerabdrücke (**Taf. 3:** 3; **Taf. 7:** 10); grobes Kannelieren; Überstreichen mit einem kleinen Zweig; Überzeihen mit Harz.

Datierung des Ražište-Typs, Genesis und Bedeutung

Eines der charakteristischen Elemente sind die eingeschnittenen sitzenden oder hängenden Girlanden aus zwei oder drei Linien (**Taf. 1:** 8; **Taf. 4:** 1—4, 6—8; **Taf. 8:** 1), die Analogien in den Kulturen des LBK-Komplexes, in der Vinča- und selten in der Sopot-Kultur aufweisen.^{35—40} Die Spirale aus mehreren zueinander parallelen Linien (**Taf. 8:** 7) ist im LBK-Komplex, in Vinča B-2, in der Danilo- und in der Butmir-Kultur nachgewiesen.^{41—43} Bündel vertikaler paralleler Einschnitte im Unterteil von Gefäßen (**Taf. 4:** 5, vielleicht auch **Taf. 1:** 3) sind in der LBK bekannt.⁴⁴ Bänder aus einer Reihe von Einstichen oder Einschnitten (**Taf. 1:** 4, 10; **Taf. 5:** 1, 8) sind in der Vinča-Kultur und in LBK anwesend.^{45, 46} Bänder mit mehreren Reihen von Einstichen oder Einschnitten (**Taf. 5:** 2—7) erscheinen von der II. Stufe der Sopot- und der II. Stufe der Butmir-Kultur^{47, 48} weiter, wie auch in der Vinča-Kultur.⁴⁹ Bänder in Form eines Mäanders oder krummlinige Bänder (**Taf. 5:** 6) kommen häufiger in Vinča-B, LBK und im Bicske-Typ vor.^{50—53} Fleckige (mottled) Verzierung als angestrebter Effekt (**Taf. 1:** 2; **Taf. 6:** 6) erscheint in Vinča-B und im Brezovljani-Typ.⁵⁴ Rote Bemalung auf ockerfarbener Grundlage nach dem Brennen (**Taf. 2:**

3, 4) ist in der klassischen Sopot-Kultur von der II. Stufe weiter, in regionalen Typen sowie in Vinča -A und in der Szakálhát-Kultur bekannt.^{55—59}

Zerschnittene (vulva) Applikationen (**Taf. 2: 4; Taf. 9: 2**) erscheinen im LBK-Komplex,⁶⁰ dagegen Applikationen in Form von Tierköpfen (**Taf. 1: 1; Taf. 2: 2; Taf. 6: 3; Taf. 7: 4, 5**) in LBK, in der Vinča-Kultur und in Sopot-Typen.⁶¹ Knopfapplikationen (**Taf. 3: 1**) treten im LBK-Komplex auf.⁶² Schüsseln mit nach innen gewendetem Tierkopf auf dem Gefäßrand (**Taf. 2: 1**) sind ein Eigenprodukt. Henkel mit rechteckiger Profilierung (**Taf. 3: 6**) erscheinen in LBK und der Vinča-Kultur sowie in der späten Sopot-Kultur und ihren Typen.^{64—66} Blumenhenkel kommen in Vinča-B und im Bicske-Typ vor.^{67—69}

Der gewellte Rand von Bechern und Schüsseln (**Taf. 1: 7**) ist in LBK bekannt.⁷⁰ Bikonische Schüsseln mit stark ausladendem oberem Konus (**Taf. 6: 7; Taf. 7: 7**) sind in der Vinča-Kultur nachgewiesen.^{73, 74} Scharf bikonische Schüsseln mit sehr gebogenem oberem Konus (**Taf. 4: 5, 8; Taf. 5: 9, 10; Taf. 7: 8**) sind eine Vinča-Form.⁷⁵ Dasselbe gilt für die spitzen voll gearbeiteten Gefäßfüsse (**Taf. 8: 3**)⁷⁶ und die birnförmigen Vasen (**Taf. 8: 1; Taf. 9: 1**).^{80, 81} Töpfe mit Henkel am Übergang des Halses zum Bauch (**Taf. 3: 7**) sind im LBK-Komplex anwesend.⁸² In beiden Fundorten fehlen Füße mit Löchern, Hämmer mit Loch, sphärisch kreuzförmige Spulen, Bandspiralen mit Einstichen, also Elemente der späten Vinča-B-2 und C (Sopot I-B und II).

Die frühe Vinča-Kultur ist in Slawonien nicht bewiesen, bekannt sind lediglich vinčoide Funde (Samatovci, Ervenica).^{84, 85} Westlicher, in Nordwestkroatien (Umgebung von Križevci, Bjelovar, und Kutina), entwickelte sich die Korenovo-Kultur des LBK-Komplexes, östlicher dagegen (Umgebung von Vinkovci) die Sopot-Kultur.^{86, 87} Die neuen Funde der Korenovo-Kultur in den Lokalitäten Jakšić—Čaira (bei Slavonska Požega)⁸⁸ sowie Vučjak Feričanački—Sadice bei Našice (**Abb. 6: 2**) sind nicht klar, denn es kann sich um Import handeln. Die Zone der frühen klassischen Sopot-Kultur erstreckt sich bis Zentralslawonien, d. h. bis zur Quelle des Flusses Vuka (**Abb. 7**). Mit dem Durchbruch der Sopot-Kultur vor dem Ende der Stufe I-B entsteht in Nordwestkroatien der Brezovljani-Typ,⁹¹ im östlichen Transdanubien der Bicske-Typ,⁹² in der Slowakei entwickelt sich aber am Ausgang von Vinča-B-2 der Sopot-Bicske-Biňa-Horizont, aus dem die Lužianky-Kultur erwächst.⁹⁵ Vermischte Sopot- und Korenovo-Elemente befinden sich im Fundort Becsehely I in Südwestungarn.⁹⁷ Nach S. Dimitrijević und B. Brukner besteht in Westrem die Vinča-Kultur nicht vor der B-Stufe.^{108, 109} Nach Analogien gibt es für die Datierung die Zeitspanne vom Ende von Vinča A bis zum Beginn von Vinča C. Wir sind der Ansicht, dass diese Kulturerscheinung wegen einigen Unterschieden und frühzeitigeren Elementen vor den Horizont Brezovljani-Bicske-Biňa zu datieren ist, d. h. an den Übergang von Vinča B-1 zu B-2 (Sopot I-A zu I-B).

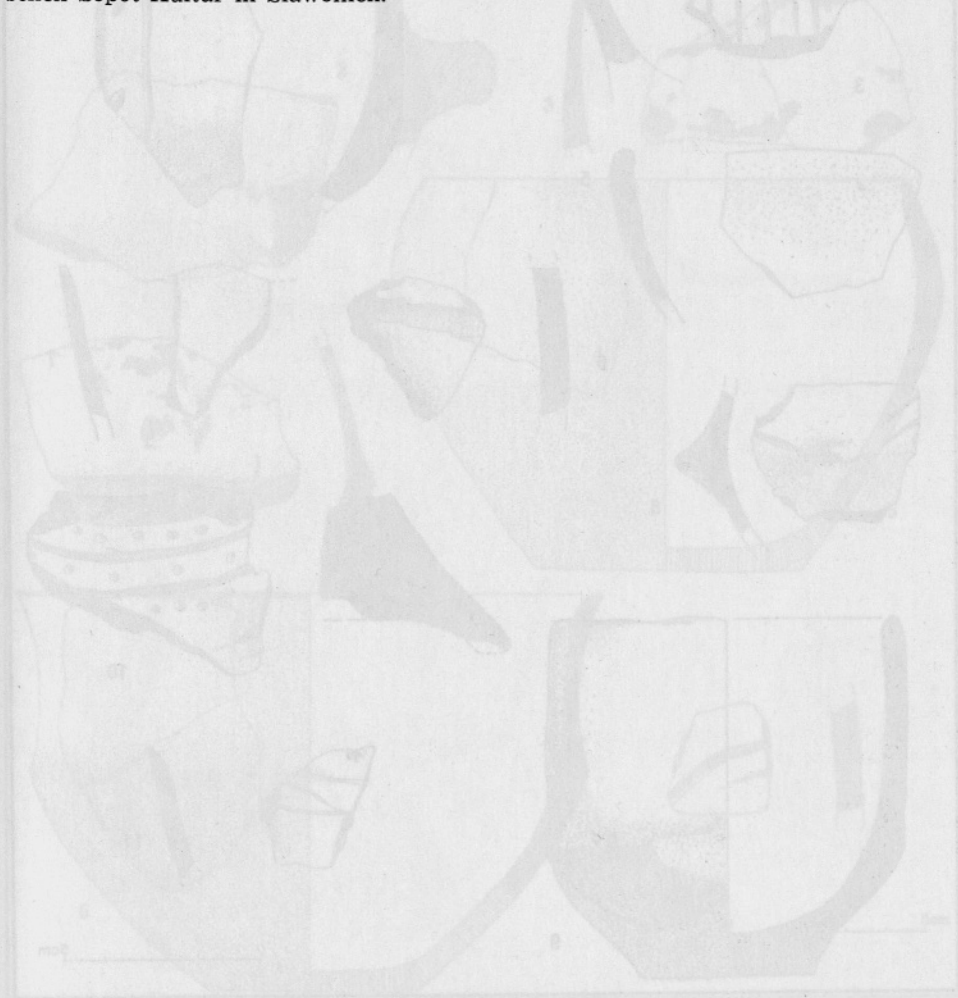
Summarisch bestehen zwei genetische Ursprungsbereiche des Ražište-Typs: 1. der Vinča-Sopot-Kreis und 2. die Gruppen des LBK-Komplexes. Die Elemente des Vinča-Sopot-Kreises sind: bikonische Schüsseln unterschiedlicher Profilierungen, Fusteller, birnförmige Vasen, Schüsseln auf spitzen Füßen, vielleicht die rote Bemalung nach dem Brennen, Bänder mit Einstichen, »kleine Altärchen«, plastische Tierköpfe. Die Elemente der LBK sind: kugelförmige Schüsseln, Schüsseln mit gewelltem Rand, horizontale und bogenförmige Linienbänder, kannelierte Linien, Töpfe mit Henkel zwischen Hals und Bauch, zerschnittene Applikationen, rechteckige Henkel. In der Genese dieses Typs sind Starčevo-Elemente normal, weil sie in der Genese der Kulturen des LBK-Komplexes, der Sopot-Kulture und teilweise der Vinča-Kultur enthalten sind.

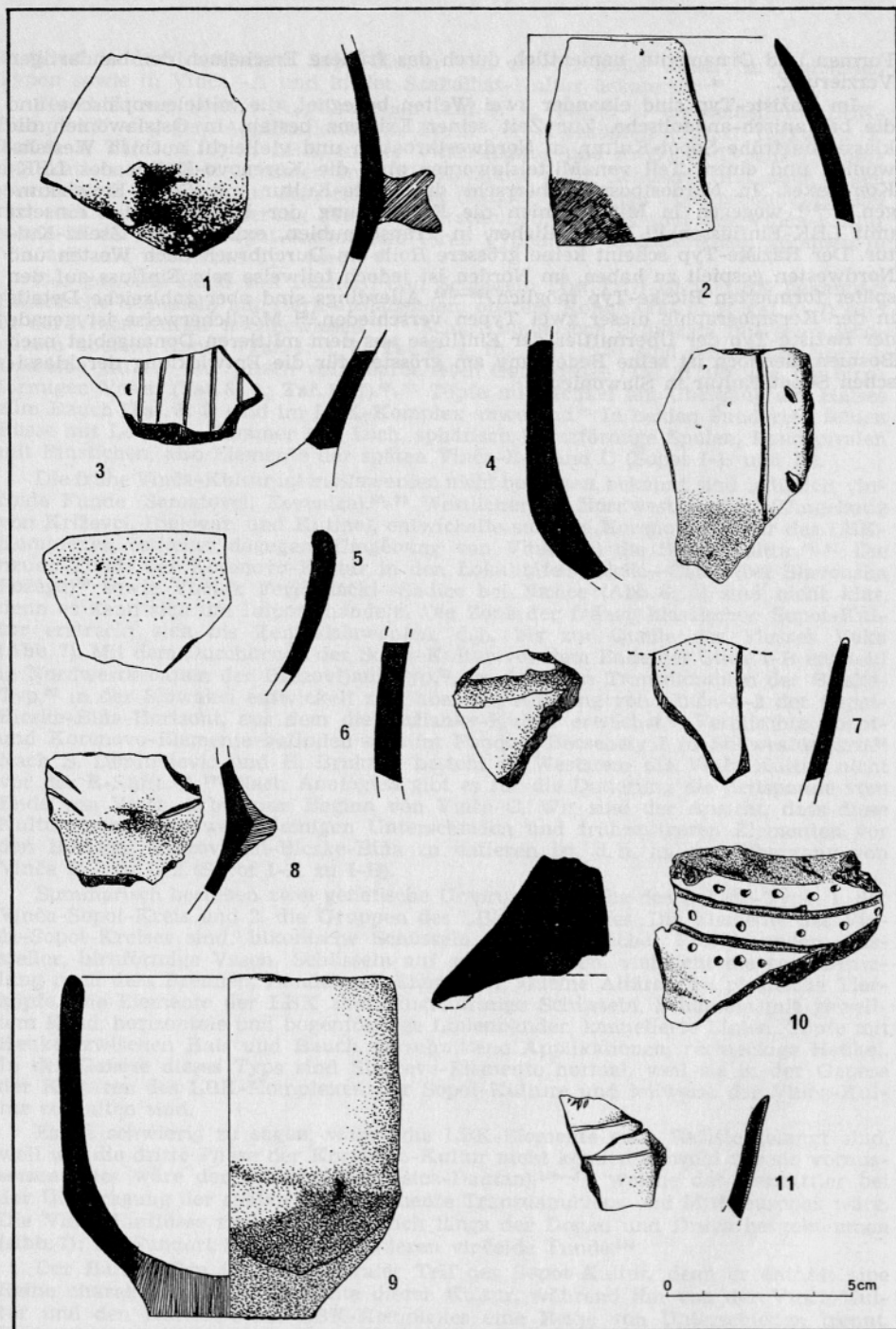
Es ist schwierig zu sagen, woher die LBK-Elemente nach Ražište gelangt sind, weil wir die dritte Phase der Korenovo-Kultur nicht kennen (obwohl wir sie voraussetzen: dies wäre der Horizont Tomašica-Dautan),^{128—132} welche der Vermittler bei der Übertragung der späten LBK-Elemente Transdanubiens und Mitteleuropas wäre. Die Vinča-Einflüsse sind wahrscheinlich längs der Donau und Drava hergekommen (**Abb. 7**): im Fundort Samatovci existieren vinčoide Funde.¹⁵⁵

Der Ražište-Typ ist ein integraler Teil der Sopot-Kultur, denn er enthält eine Reihe charakteristischer Elemente dieser Kultur, während ihn von der Vinča-Kultur und den Kulturen des LBK-Komplexes eine Reihe von Unterschieden trennt. Doch unterscheidet er sich auch von der klassischen Sopot-Kultur durch einige

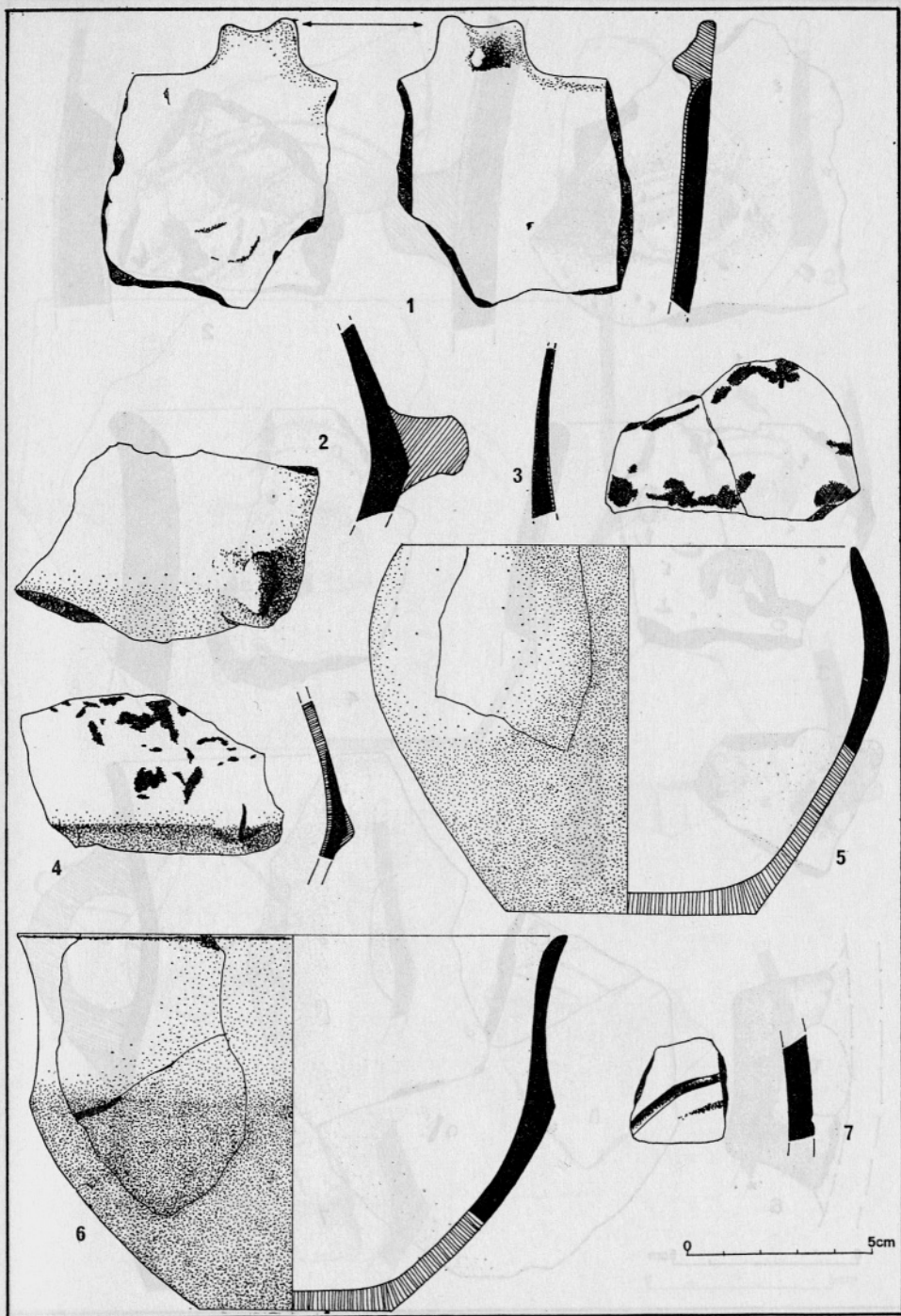
Formen und Ornamente, namentlich durch das frühere Erscheinen der bandartigen Verzierung.

Im Ražište-Typ sind einander zwei Welten begegnet, die mitteleuropäische und die balkanisch-anadolische. Zur Zeit seiner Existenz besteht in Ostslawonien die klassische frühe Sopot-Kultur, in Nordwestkroatien und vielleicht auch in Westslawonien und einem Teil von Mittelslawonien aber die Korenovo-Kultur des LBK-Komplexes. In Nordostbosnien herrscht die Vinča-Kultur mit Sopot-Einwirkungen,^{148—150} wogegen in Mittelbosnien die Entwicklung der Butmir-Kultur einsetzt (mit LBK-Einflüssen).^{151, 152} Nördlicher, in Transdanubien, existiert die Zseliz-Kultur. Der Ražište-Typ scheint keine grössere Rolle im Durchbruch nach Westen und Nordwesten gespielt zu haben, im Norden ist jedoch teilweise sein Einfluss auf den später formierten Bicske-Typ möglich.^{158—162} Allerdings sind aber zahlreiche Details in der Keramographie dieser zwei Typen verschieden.¹⁶³ Möglicherweise ist gerade der Ražište-Typ der Übermittler der Einflüsse aus dem mittleren Donaugebiet nach Bosnien, dennoch ist seine Bedeutung am grössten für die Entwicklung der klassischen Sopot-Kultur in Slawonien.

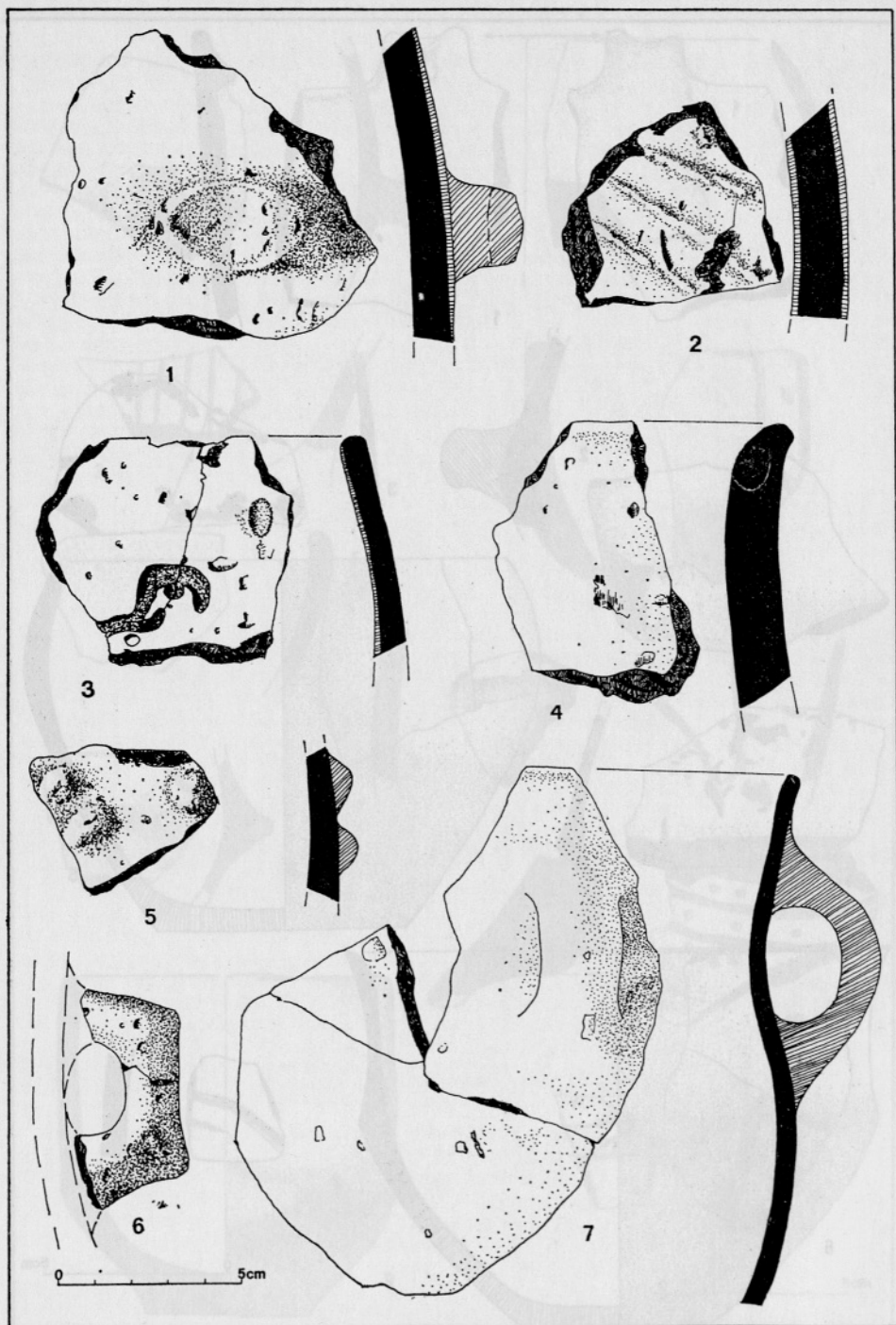

T. 1: Ražište-tip. 1—11: Podgorač-Ražište; površinski nalazi.
 Taf. 1: Ražište-Typ. 1—11: Podgorač-Ražište; Oberflächenfunde.

T. 2: Ražište-tip. 1—7: Podgorač-Ražište, jama 1, stratum II.

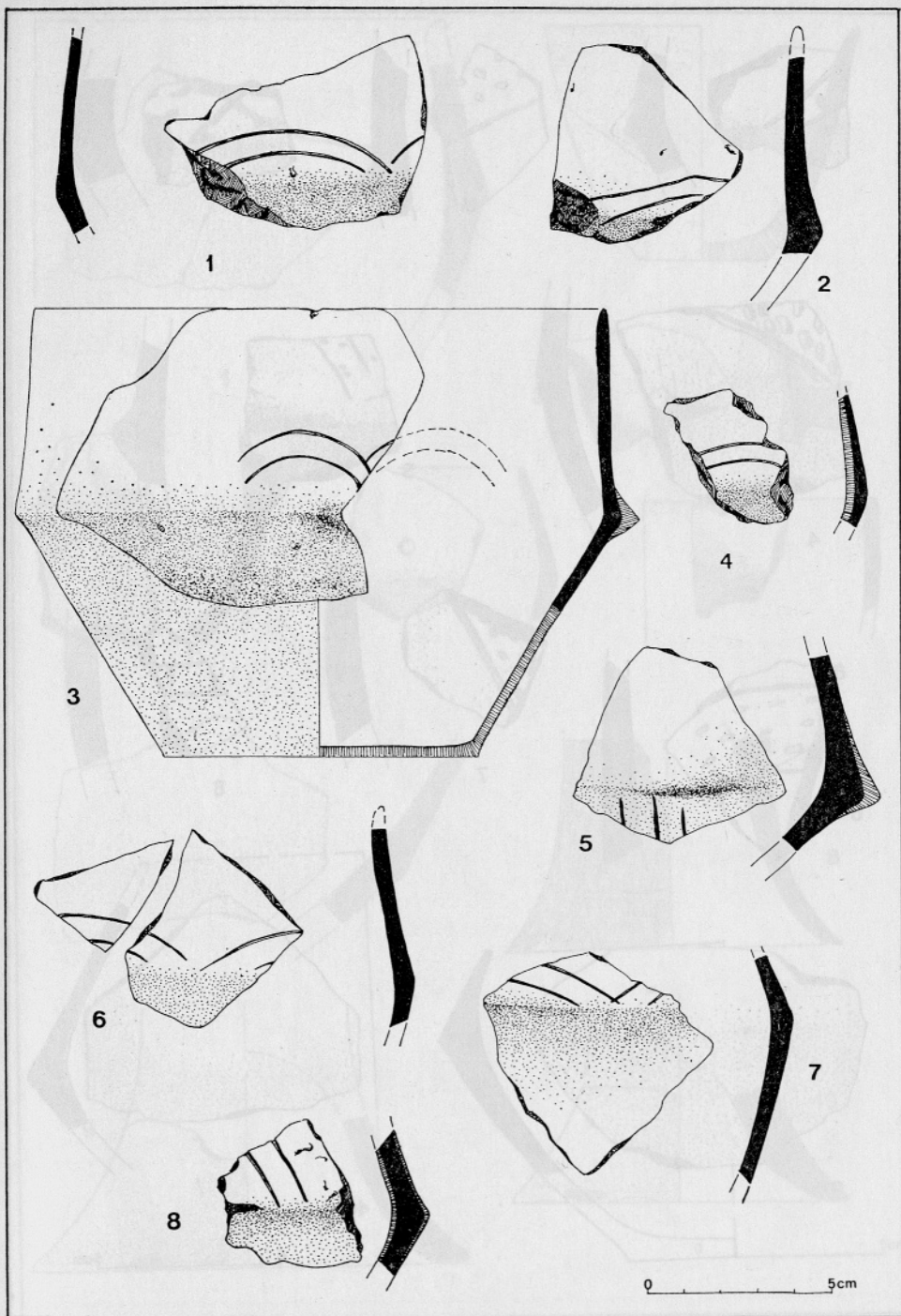
Taf. 2: Ražište-Typ. 1—7: Podgorač-Ražište, Grube 1, Stratum II.

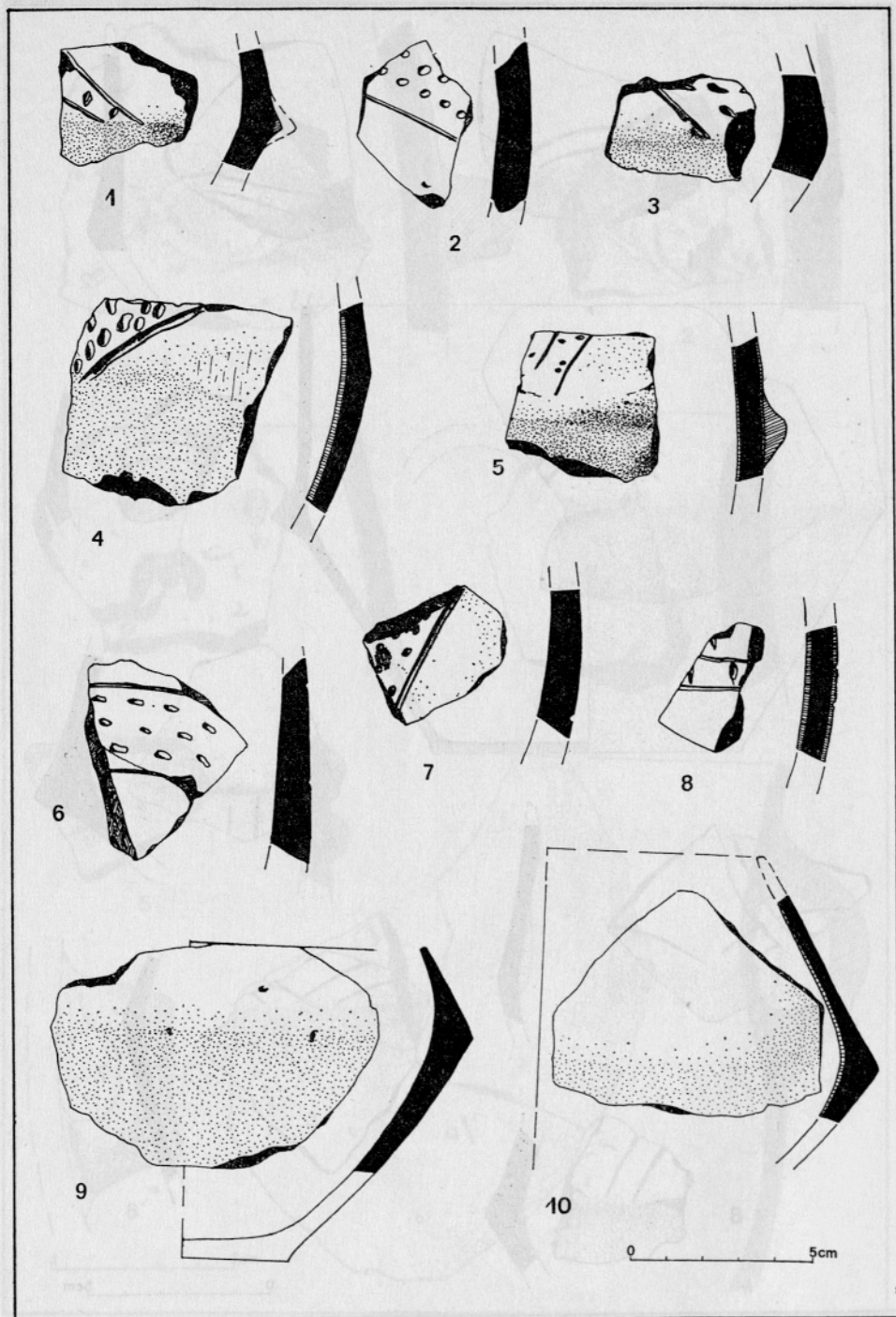
T. 3: Ražište-tip. 1—7: Podgorač-Ražište, jama 1 (1: stratum II; 2—7; stratum I).

Taf. 3: Ražište-Typ. 1—7: Podgorač-Ražište, Grube 1 (1: Stratum II; 2—7: Stratum I).

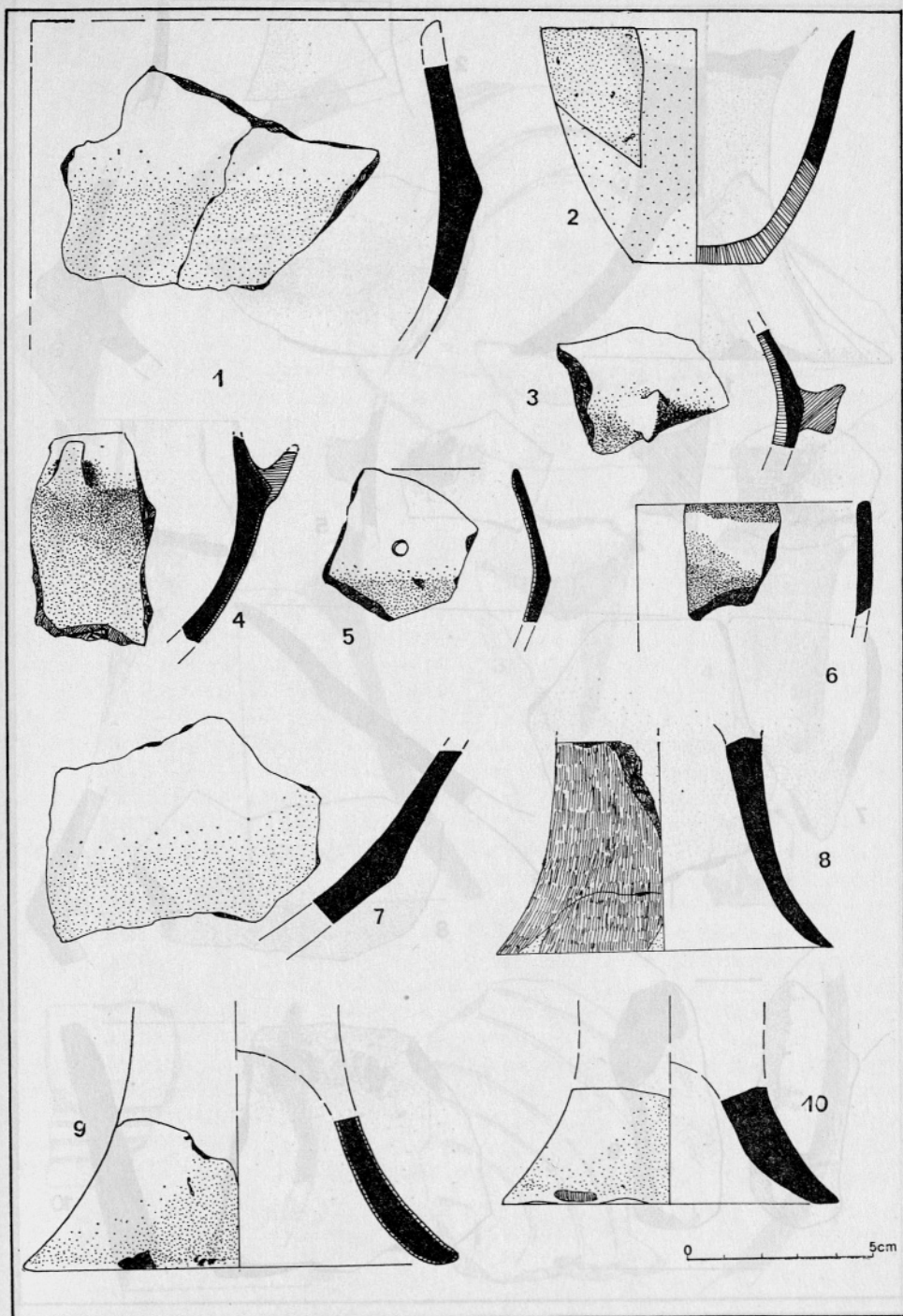

T. 4: Ražište-tip. 1—8: Podgorač-Ražište, jama 1, stratum I.
Taf. 4: Ražište-Typ. 1—8: Podgorač-Ražište, Grube 1, Stratum I.

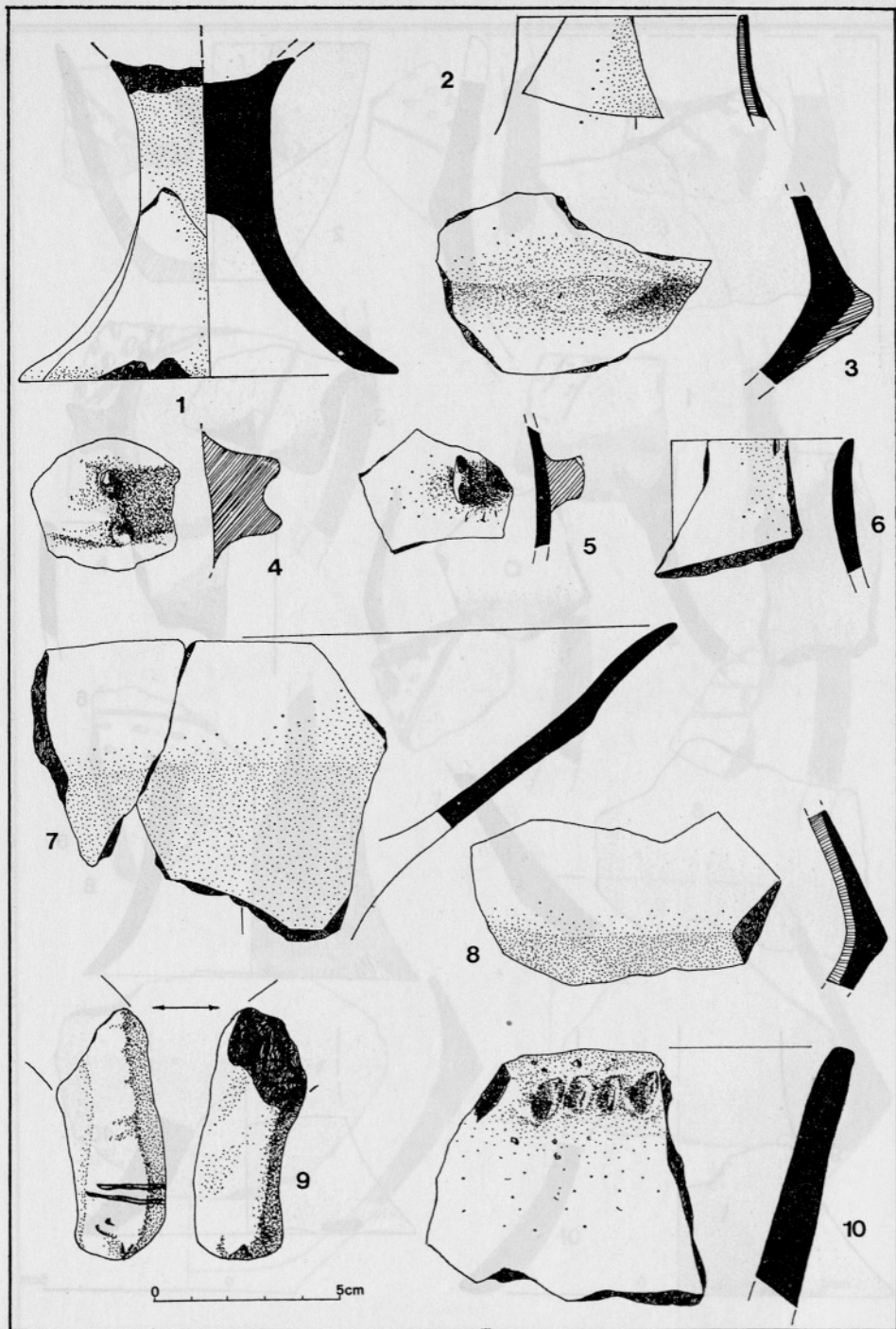

T. 5: Ražište-tip. 1—10: Podgorač-Ražište, jama 1, stratum I.
 Taf. 5: Ražište-Typ. 1—10: Podgorač-Ražište, Grube 1, Stratum I.

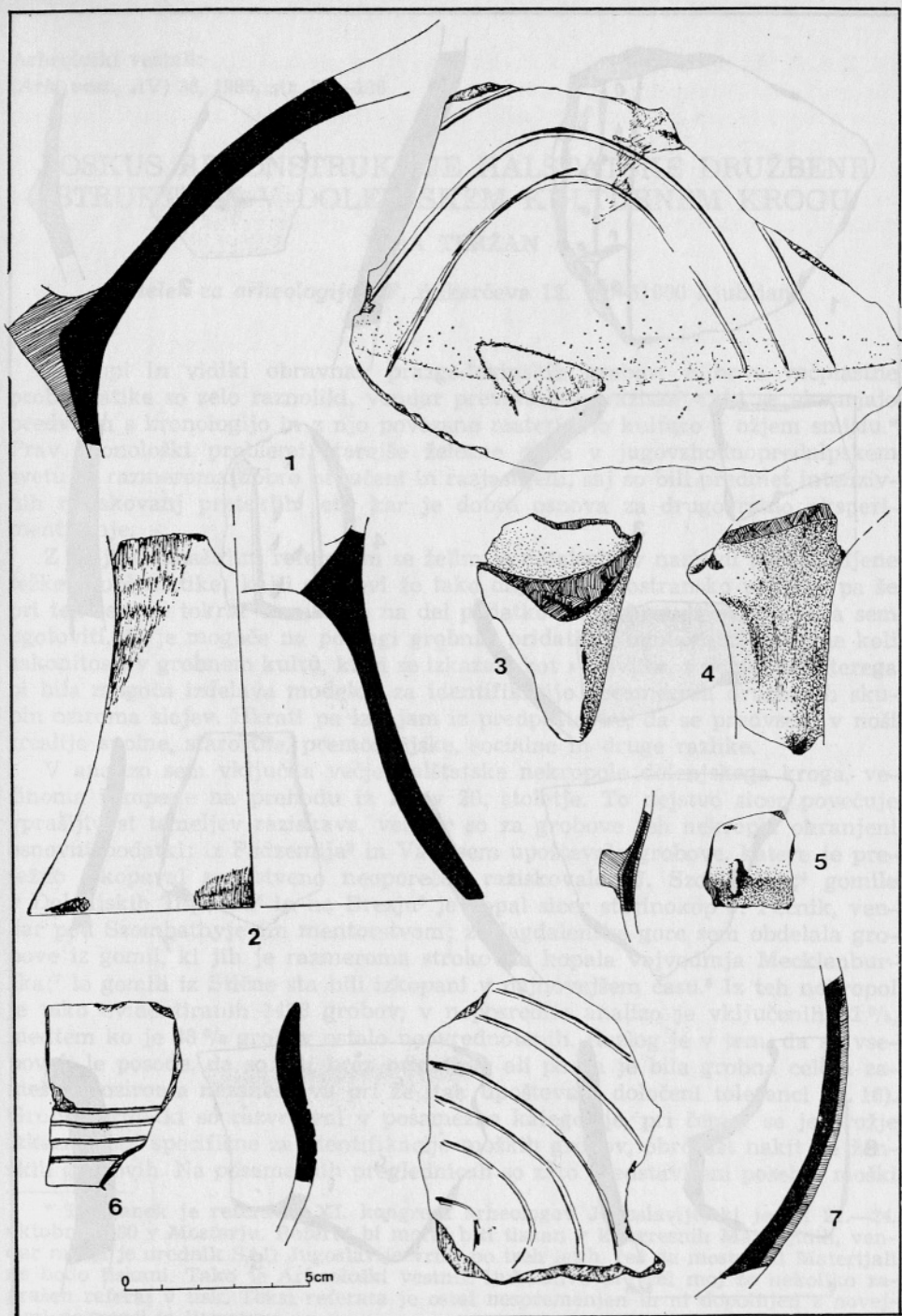
T. 6: Ražište-tip. 1—10: Podgorač-Ražište, jama 1, stratum I.

Taf. 6: Ražište-Typ. 1—10: Podgorač-Ražište, Grube 1, Stratum I.

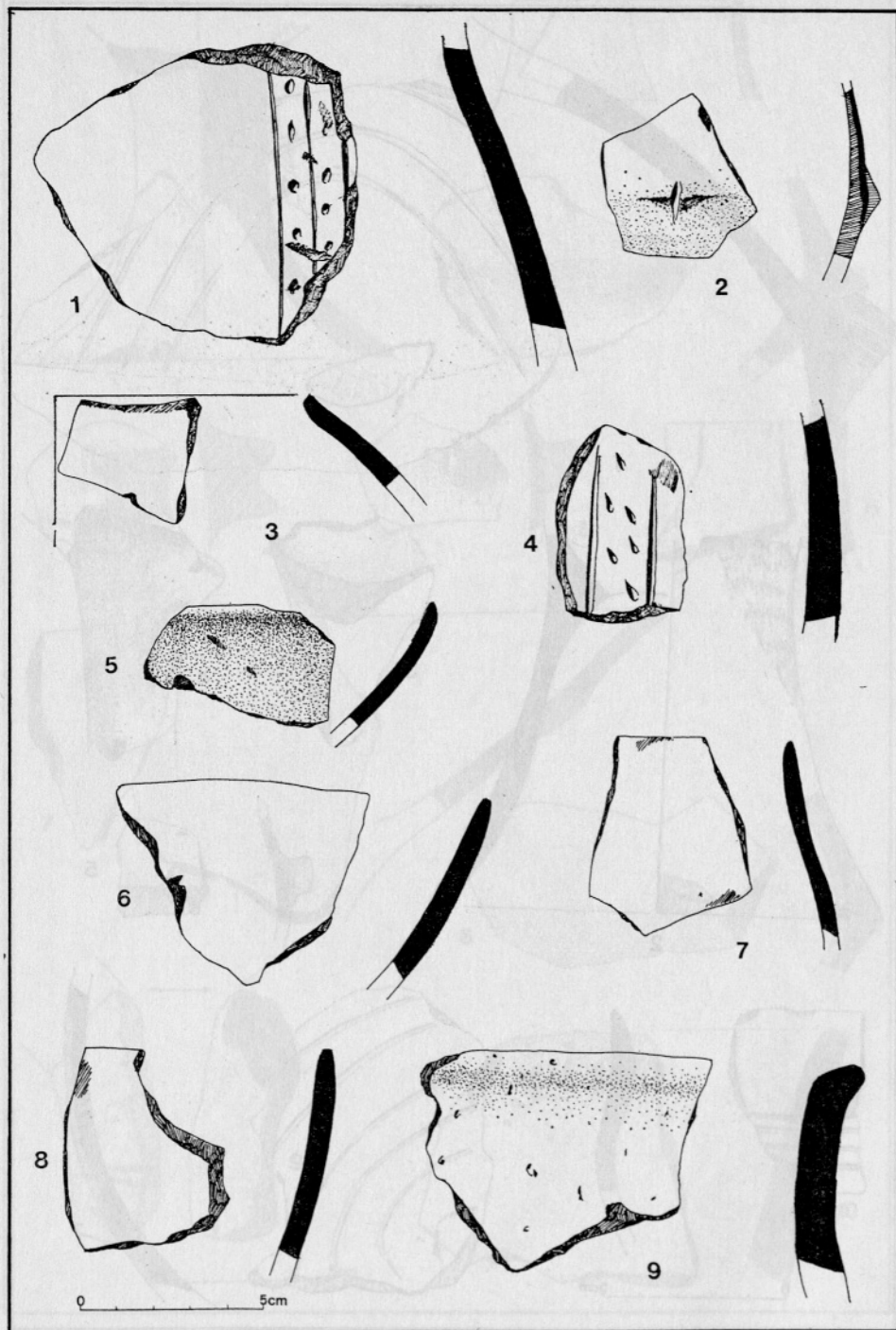

T. 7: Ražište-tip. 1—10: Podgorač-Ražište; 1—6: jama 1 (1: stratum II, 2—6: stratum I); 7—10: jama 2.

Taf. 7: Ražište-Typ. 1—10: Podgorač-Ražište; 1—6: Grube 1 (1: Stratum II, 2—6: Stratum I); 7—10: Grube 2.

T. 8: Ražište-tip. 1—7: Vukojevci-Vukojevačka strana (površinski nalazi).
 Taf. 8: Ražište-Typ. 1—7: Vukojevci-Vukojevačka strana (Oberflächenfunde).

T. 9: Ražište-tip. 1—9: Vukojevci-Vukojevačka strana (površinski nalazi).
Taf. 9: Ražište-Typ. 1—9: Vukojevci-Vukojevačka strana (Oberflächenfunde).